

ilahiyat akademi

Sayı: 22, 2025, 217-245.

Issue: 22, 2025, 217-245.

Chatgpt'nin Literatür Tarama Performansı: "Mukâren Fıkıh Literatürü Taraması" Özelinde

ChatGPT's Literature Review Performance: Focusing on Muqâran Fiqh Literature Review

İdris Cebeci

Dr. Eğitim Görevlisi, Diyanet Akademisi, Trabzon Dini Yüksek İhtisas Merkezi

Dr. Education Officer, Diyanet Academy, Trabzon Religious Higher Specialization Center/Türkiye

ıdriscebeci47@hotmail.com | ORCID: [0000-0003-2752-0906](https://orcid.org/0000-0003-2752-0906) | ROR ID: [007x4cq57](https://ror.org/007x4cq57)

Makale Bilgisi Article Information

Makale Türü Article Type

Araştırma Makalesi Research Article

Geliş Tarihi Date Received

24 Temmuz 2025 24 July 2025

Kabul Tarihi Date Accepted

30 Eylül 2025 30 September 2025

Yayın Tarihi Date Published

31 Aralık 2025 31 December 2025

İntihal Plagiarism

Bu makale, Turnitin yazılımı ile taranmıştır.
İntihal tespit edilmemiştir.

This article has been scanned with Turnitin software. No plagiarism detected.

Etik Beyan Ethical Statement

Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur (İdris Cebeci).

It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited (İdris Cebeci).

CC BY-NC 4.0 lisansı ile lisanslanmıştır. Licensed under CC BY-NC 4.0 license.

Cebeci, İdris. "Chatgpt'nin Literatür Tarama Performansı: "Mukâren Fıkıh Literatürü Taraması" Özelinde", *İlahiyat Akademi* 22 (Aralık 2025), 217-245. DOI: [10.52886/ilak.1749902](https://doi.org/10.52886/ilak.1749902)

Cebeci, İdris. "ChatGPT's Literature Review Performance: Focusing on Muqâran Fiqh Literature Review." *Theological Academia* 22 (December 2025), 217-245. DOI: [10.52886/ilak.1749902](https://doi.org/10.52886/ilak.1749902)

Atıf/ Cite as

Öz

Bu makale, metin oluşturma özelliğiyle öne çıkan ChatGPT üretken yapay zekâ modelinin “mukâren (mukâyeseli) fıkıh literatürü” üzerine yapılan literatür tarama süreçlerindeki performansını değerlendirmeyi amaçlamaktadır. Çalışmada, ChatGPT’ye dört Sünnî fıkıh mezhebi olan Hanefî, Mâlikî, Şâfiî ve Hanbelî mezheplerinin mukâren fıkıh literatürünü listelemesi için ayrı ayrı komutlar verilmiş; modelin aktardığı eserlerin “doğruluk”, “kapsamlılık” ve “ilgili mezhebe uyumluluk” kriterleri açısından değerlendirilmesi yapılmıştır. Böylelikle, ChatGPT’nin literatür taramalarında etkin ve güvenilir bir araç olup olamayacağı tartışmaya açılarak, literatür taramalarında yapay zekânın daha etkili kullanımına dikkat çekmek hedeflenmektedir. Bu bağlamda, özellikle ChatGPT modeli başta olmak üzere yapay zekâ tabanlı uygulamalar aracılığıyla literatür taraması yapmayı planlayan araştırmacıların yapay zekâ okuryazarlıklarının geliştirilmesine katkı sunulması ve bu süreçte dikkat edilmesi gereken inceliklerin ortaya konulması amaçlanmaktadır. Diğer yandan, ChatGPT uygulamasının temel bilgi kaynaklarına hızlı ve kolay erişim sağlaması nedeniyle yararlı bir uygulama olduğu kabul edilse de hatalı, eksik veya gerçek dışı bilgiler ürettiği göz ardı edilmemelidir. Dolayısıyla bu tür yapay zekâ uygulamaların çıktılarının denetlenmeden gerçek ve kusursuz bilgiymiş gibi kullanılması, bilimsel etik açısından ciddi riskler barındırmaktadır. Nitekim ChatGPT uygulamasına yaptırılan bu literatür taramasında, uygulamanın birden fazla yudurma eser ve yazar ismi verdiği, bazı eserleri yanlış yazarlarla ilişkilendirdiği, kimi eser isimlerini eksik aktardığı tespit edilmiştir. Ayrıca uygulamanın, dört mezhep literatürü açısından son derece önemli ve temel kaynak kabul edilen birçok klasik esere yer vermediği veya yer verdiği bazı eserleri yetersiz ve eksik bir biçimde sunduğu gözlemlenmiştir. Bu durum, ChatGPT’nin mukâren fıkıh literatürünün erken dönem kaynaklarına ulaşmada güçlük yaşadığını ve bunun modelin performansını olumsuz etkilediğini göstermektedir. Modelin eksikliklerinden biri, araştırmacının yanlış veya eksik bilgi içeren çıktılara yönelik düzeltme taleplerine karşılık, uygulamanın çoğu zaman çelişkili yanıtlar vermesi ya da önceki hatasında ısrar etmesidir. Bu durum, modelin kendi çıktıları üzerindeki eleştiriye yanıt verme kapasitesinin sınırlı olduğunu ve bu sınırlılığın akademik araştırmalar açısından güven sorunlarına yol açabileceğini göstermektedir. Diğer taraftan uygulamanın kendisine yöneltilen mükerrer komutlar sayesinde ürettiği bazı verileri tashih ettiği veya bazen konuyla ilgili bir fikrinin olmadığını beyan ettiğini aktarmakta fayda vardır. Öte yandan, modelin bazen dilsel yetersizliği gibi ayrı bir sorun alanı daha olduğu ifade edilebilir. Nitekim literatür taramasına dair aktardığı cevaplarda zaman zaman cümle düşüklükleri, anlatım bozuklukları ve özellikle de imlada tutarsızlık gibi hatalar dikkat çekmektedir. Bu durum, ChatGPT’nin ürettiği metinlerin doğrudan akademik yazım normlarına uygun olmadığını ve içerik denetimi kadar dilsel ve biçimsel bir kontrolün de gerekli olduğunu göstermektedir. ChatGPT uygulamasına yaptırılan bu taramada göze çarpan söz konusu olumsuz hususlardan yola çıkarak, ilgili yapay zekâ modeli ile gerçekleştirilen literatür taramalarında insan faktörünün mutlaka devrede olması gerektiğini ve üretilen yanıtların ehil kişiler tarafından eleştirel bir süzgeçten geçirilmesini zorunlu kılmaktadır. Son olarak, bilgi üretiminin tamamen yapay zekâyı havale edilmesi durumunda, araştırmacının analitik düşünme ve değerlendirme becerilerinde zayıflama riski doğabileceği unutulmamalıdır. Böylece, araştırmacıların yapay zekâ okuryazarlığı düzeylerinin artırılması, model çıktılarının titizlikle denetlenmesi ve akademik ciddiyetin elden bırakılmaması büyük önem arz etmektedir. Aksi takdirde, yapay zekâ modelleri aracılığıyla elde edilen verilerle hazırlanan çalışmaların bilimsel geçerliliği sorgulanabilir hâle gelebilir ve bu durum akademik bilgi üretiminde kalitenin düşmesine neden olabilir. Bu nedenle, yapay zekâ destekli literatür taramalarında hem teknolojik gelişmelerin hem de bilimsel etik sorumlulukların dengeli bir şekilde yürütülmesi gerekmektedir.

Anahtar Kelimeler: Fıkıh, Mukâren Fıkıh Literatürü, Mukâyeseli Fıkıh Literatürü, ChatGPT, Literatür Taraması.

Abstract

This article aims to evaluate the performance of ChatGPT, a generative artificial intelligence model with text generation capabilities, in literature review processes on 'comparative fiqh literature.' In the study, ChatGPT was given separate commands to list the comparative jurisprudence literature of the four Sunni jurisprudence schools of thought: Ḥanafī, Mālikī, Shāfi'ī, and Ḥanbalī, and the works provided by the model were evaluated in terms of the criteria of 'accuracy,' 'comprehensiveness,' and 'compatibility with the relevant school.' Thus, the study aims to discuss whether ChatGPT can be an effective and reliable tool in literature reviews and to draw attention to the more effective use of artificial intelligence in literature reviews. In this context, the aim is to contribute to the development of artificial intelligence literacy among researchers who plan to conduct literature reviews using artificial intelligence-based applications, particularly the ChatGPT model, and to highlight the subtleties that need to be considered in this process. On the other hand, while the ChatGPT application is regarded as a useful tool due to its ability to provide quick and easy access to basic information sources, it should not be overlooked that it can produce inaccurate, incomplete, or false information. Indeed, this literature review, conducted using the ChatGPT application, revealed that the application generated multiple fabricated works and author names, incorrectly associated some works with authors, and incompletely transcribed some work titles. Additionally, it was observed that the application did not include many classical works that are considered extremely important and fundamental sources in terms of the literature of the four schools of thought, or presented some of the works it did include inadequately and incompletely. This situation indicates that ChatGPT has difficulty accessing early sources of comparative jurisprudence literature, which negatively affects the model's performance. One of the model's shortcomings is that when researchers request corrections to outputs containing incorrect or incomplete information, the application often provides contradictory responses or insists on its previous error. This situation shows that the model's capacity to respond to criticism of its own outputs is limited and that this limitation may lead to reliability issues in academic research. On the other hand, it is worth noting that the application corrects some of the data it produces through repeated commands directed at it, or sometimes states that it has no opinion on the subject. Furthermore, it can be stated that the model has another separate problem area, namely linguistic adequacy. Indeed, in the answers it provides regarding literature reviews, there are sometimes sentence errors, narrative inconsistencies, and especially spelling inconsistencies. On the other hand, it can be said that the model sometimes has a separate problem area, such as linguistic competence. Indeed, the answers it provides in its literature review occasionally contain errors such as sentence structure issues, narrative inconsistencies, and, in particular, spelling inconsistencies. This situation demonstrates that the text produced by ChatGPT does not directly comply with academic writing standards and that linguistic and formal control is necessary in addition to content control. Based on these negative aspects observed in the search conducted using ChatGPT, it is clear that the human factor must be involved in literature searches conducted using the relevant artificial intelligence model, and that the responses generated must be critically reviewed by competent individuals. Otherwise, the scientific validity of studies prepared using data obtained through artificial intelligence models may be questioned, which could lead to a decline in the quality of academic knowledge production. For this reason, it is necessary to maintain a balance between technological developments and scientific ethical responsibilities in AI-supported literature reviews.

Keywords: Fiqh, Muqāran Fiqh Literature, Comparative Fiqh Literature, ChatGPT, Literature Review.

Giriş

Günümüzde üretken yapay zekâ teknolojileri, çok sayıda farklı modül aracılığıyla hızlı bir şekilde gelişmekte ve toplumsal yaşamın hemen hemen her alanında yaygın bir biçimde kullanılmaktadır. Söz konusu teknolojilerin sunduğu çeşitli imkânlar, bireylerin gündelik yaşantılarını önemli ölçüde kolaylaştırmakta ve aynı zamanda ciddi bir zaman tasarrufu sağlamaktadır. Özellikle eğitim ve öğretim alanı, yapay zekâ modüllerinin en yoğun biçimde kullanıldığı sektörlerin başında gelmektedir. Nitekim yapılan gözlemler, farklı düzeylerdeki eğitim kurumlarında öğrenim gören çok sayıda öğrencinin akademik çalışmalarda, özellikle de literatür taraması gibi bilişsel düzeyi yüksek etkinliklerde, yapay zekâ tabanlı sistemlere başvurduklarını göstermektedir.

Farklı disiplinlerde kullanılmak üzere geliştirilen çok sayıda üretken yapay zekâ uygulaması bulunmasına rağmen, dijital ortamlardaki verileri işleyerek metin üretme, özet çıkarma ve literatür taraması gerçekleştirme gibi akademik nitelikli faaliyetlerde en yaygın biçimde tercih edilen ve önerilen uygulamalardan birinin ChatGPT olduğu bilinmektedir

İslam hukukunun önemli disiplinlerinden biri olan mukâren fıkıh, mezhepler arası görüş ayrılıklarının sistematik şekilde ele alındığı, detaylı kaynak bilgisi gerektiren bir alandır.¹ Dolayısıyla bu alanda yapılan araştırmaların, yüzeysel bilgi değil, derinlikli ve kaynak temelli bir yaklaşım gerektirdiğinden şüphe yoktur. Biz de çalışmamızda, ChatGPT uygulamasına mukâren fıkıh literatürü çerçevesinde bir tarama yaptırarak, uygulamanın bu alandaki bilgi üretim kapasitesi, doğruluk düzeyi ve akademik güvenilirliğini analiz etmeye çalıştık. Böylece bu çalışma, ChatGPT'ye başta mukâren fıkıh literatürü olmak üzere literatür taratması yaptıracak olan kişilerin dijital okuryazarlık becerilerinin gelişmesine katkı sunmayı hedeflemektedir. Son zamanlarda bazı yapay zekâ uygulamalarının farklı açılardan performansını ortaya koyan çalışmalar kaleme alınmıştır. Bunlar arasında fıkıhla ilgili olanlar bulunmakla birlikte doğrudan Mukâren fıkıhı veya literatürünü konu edinen herhangi bir çalışma söz konusu değildir. Bu sebeple makalenin özgün ve orijinal bir çalışma olduğu söylenebilir. Söz konu çalışmalar arasında şunları zikretmek gerekir: ChatGPT'nin İslâm Ceza Hukuku Özelinde Değerlendirilmesi;²

¹ Mukâren ve mukâyeseli fıkıh kavramları güncel kavramlar sayılmaktadır. Dolayısıyla bu disiplinin ilk isimleri kabul edilen "ilm-i ihtilâf" ve "ilm-i hilâf" kavramlarından farklı yönleri bulunmaktadır. Söz gelimi, ilm-i ihtilâf ve ilm-i hilâfta genelde belli bir mezhebi savunmak varken mukâren ve mukâyeseli fıkıhta ise böyle bir zorunluluk yoktur. Bununla birlikte mukâren ve mukâyeseli fıkıh kavramları, "ilm-i ihtilâf" ve "ilm-i hilâf" kavramları ile aynı anlamda kullanılmaktadır. Bu sebeple çalışmamızda söz konusu kavramlar aynı manada kullanıldığını ifade etmek gerekir. Konuyla ilgili daha geniş bilgi için bk. Şükrü Özen, "el-Hilâf", Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (İstanbul: TDV Yayınları, 1998), 17/527-532; Sâlih Muhammed Sâlim Ebu'l-Hâcc, "Menâhicü'l-Ulemâi fî't-Te'lîfi fî Fikhi'l-Mukâren", *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 17/32 Aralık (2015), 144, 145.

² Abdulmuid Aykul vd., "İslâm Ceza Hukuku Özelinde Değerlendirilmesi", *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 24/3 (Aralık 2024), 193-212.

İbadetlerle İlgili Fetvalar ve Yapay Zekâ Uygulamaları: Karşılaştırmalı Bir Analiz³ ve Yapay Zekâ Teknolojilerinin Fetva Hizmetlerine Potansiyel Katkıları: DİB Fetva Hizmetleri Özelinde Bir İnceleme.⁴

1. Araştırmanın Yöntemi

Bu çalışma, nitel araştırma yöntemlerinden içerik analizi tekniğine dayalı olarak tasarlanmıştır. Araştırmada, ChatGPT-3.5 (OpenAI) yapay zekâ modelinin mukâren fıkıh alanındaki literatür tarama performansı ölçülmeye çalışılmıştır. Bu amaçla, önceden belirlenen araştırma soruları doğrultusunda modele sistematik sorgular yöneltilmiş; elde edilen çıktılar doğruluk, tutarlılık, kaynak kullanımı ve literatürle uyum açısından değerlendirilmiştir.⁵ Böylece, yapay zekâ tabanlı uygulamaların literatür araştırmalarında ne ölçüde güvenilir bir araç olarak kullanılabileceği hem güçlü yönleri hem de sınırlılıkları üzerinden kapsamlı bir şekilde analiz edilmiştir. Üretken yapay zekâ modülleri arasında dijital ortamda bulunan bilgileri etkin biçimde işleyip metne dönüştürmede ChatGPT'nin üstün performans sergilemesi sebebiyle bu çalışmada tercih edilmiştir.

1.1. Verilerin Analizi

Araştırmanın sınırlılıkları başlığında zikredilen sorular, yapay zekâ uygulaması olan ChatGPT'ye sorularak bu model tarafından üretilen yanıtlar değerlendirmeye tâbi tutulmuştur. Elde edilen veriler, literatür tarama konusunda doğruluk (sıhhat), kapsamlılık ve ilgili mezhep literatürüne uyumluluk gibi kriterler esas alınarak analiz edilmiştir.

1.2. Araştırmanın Sınırlılıkları

Araştırmada ChatGPT uygulamasından dört Sünnî fıkıh mezhebi olan Hanefî, Mâlikî, Şâfiî ve Hanbelî mezheplerinin ayrı ayrı mukâren fıkıh literatürünü aktarması istenmiştir.⁶ Uygulamaya yöneltilen bu sorular, ülkemizde yoğun bir şekilde kullanıldığı bilinen ve benzerlerine nispeten hata etme oranı daha düşük olan

³ Sevim Ünal, "İbadetlerle İlgili Fetvalar ve Yapay Zekâ Uygulamaları: Karşılaştırmalı Bir Analiz", *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 24/3 (Aralık 2024), 161-192.

⁴ Ahmet Faruk Çelik, "Yapay Zekâ Teknolojilerinin Fetva Hizmetlerine Potansiyel Katkıları: DİB Fetva Hizmetleri Özelinde Bir İnceleme", *Dergiabant* 13/1 (Mayıs 2025), 85-96.

⁵ ChatGPT uygulamasının ürettiği çıktılar, belirlenen üç kriter çerçevesinde; öncelikle aktarılan eserlere dair mevcut klasik ve akademik çalışmalara başvurularak yapılmıştır. Ancak gerekli görülen durumlarda ise söz konusu eserlerin bütüncül bir şekilde incelenmesi suretiyle değerlendirilmiştir.

⁶ Çalışma kapsamında, her bir mezhebin literatürü ayrı ayrı olmak üzere uygulamaya şu türden komutlar yöneltilmiştir: '...mezhebi mukâren fıkıh/mukâyeseli fıkıh ve ilm-i ihtilâf/ilm-i hilâf literatürü verir misin?'. Ayrıca, bu komutların yanı sıra, '...aktar', 'aktarır mısın' gibi farklı kalıplar da tercih edilmiştir.

ChatGPT-3.5 (OpenAI)'nin ücretsiz versiyonuna yöneltilmiştir.⁷ Nitekim yapılan bazı araştırmalara göre ChatGPT'nin yukarıda zikredilen versiyonu, ücretsiz diğer versiyonlarından ve ücretli olan birçok versiyonundan daha tutarlı ve doğru bilgiler verdiği tespit edilmiştir. Araştırma soruları farklı gün ve saatlerde iki farklı İP adresinden Türkçe, Arapça ve İngilizce olarak sorulmuş olup, ChatGPT'nin bu sorulara verdiği cevaplar çalışmaya eklenerek doğruluk, kapsamlılık ve ilgili mezhebin literatürüne dâhil olup olmadığı gibi hususlar açısından değerlendirilmiştir. Ayrıca Türkiye'de genelde "mukâyeseli fıkıh" olarak tabir edilen disiplinin Arap dünyasında daha çok "mukâren fıkıh" şeklinde ifade edilmesi sebebiyle, yukarıda belirtilen sorular ChatGPT'ye her iki kavram kullanılarak sorulmuştur. Uygulamanın her iki soruya da verdiği cevapların neredeyse aynı olması sebebiyle çalışmada yer verilen cevapların, uygulamanın "mukâyeseli literatür" sorusu için de geçerli olduğunu ifade etmek gerekir. Bununla birlikte ChatGPT'nin her iki promptta verdiği cevaplar arasında farklılık olması hâlinde bu farklılıklara da yer verilmiştir. Uygulamanın hatalı bilgiler aktardığı tespit edildiği bazı sorularda ise uygulamaya mükerrer olarak Türkçe, Arapça ve İngilizce promptlar yöneltilmiştir. Son olarak ChatGPT'nin cevap olarak verdiği bilgilerde bulunan bazı noktalama hataları ve cümle düşüklükleri tashih edilerek aktarılmıştır.

2. Araştırmanın Bulguları

ChatGPT uygulaması Hanefî mezhebi mukâren fıkıh literatürü aktarması için verilen promptta şöyle cevap vermiştir:

2.1. Hanefî Mezhebi Mukâren Fıkıh Literatürü

Hanefî mezhebi çerçevesinde mukâren/mukâyeseli fıkıh alanında öne çıkan bazı eserler:

2.1.1. *el-Hidâye* – Burhâneddîn el-Merginânî (öl. 1197)⁸

Hanefî mezhebinin temel kaynaklarından biri olup diğer mezheplerin görüşlerine de yer verir. (ChatGPT)

⁷ ChatGPT'nin ücretli ve ücretsiz versiyonlarını performans ve doğruluk açısından karşılaştırma açısından daha geniş bilgi için bk. İbn Haldun Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi (İHU), "İslami İlimlerde ChatGPT'nin Etkin Kullanımı" (Erişim 2 Mart 2025). İlgili sürümün ülkemizde birçok öğrenci ve araştırmacı tarafından yoğun bir şekilde kullanıldığını dair bk. Sevim Gelgeç, "'Siyasal Tefsirin Ortaya Çıkışı' Başlıklı Bir Çalışmada Yapay Zekâ Modellerinin Literatür Tarama Performansı: ChatGPT Özelinde", *Atebe Dergisi/Journal of ATEBE* 13 (Haziran 2025), 46, 47.

⁸ Ali b. Ebî Bekr Ebu'l-Hasen Burhâneddîn Merğînânî, *el-Hidâye fî şerhi bidâyeti'l-mübtedi*, thk. Yûsuf Tallâl (Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâsî'l-Arabî, ts.).

Değerlendirme: Burhâneddîn el-Merginânî'ye ait olan bu eser, ChatGPT'nin aktardığı gibi Hanefî mezhebinin mukâren fıkıh kaynaklarından birisidir. Nitekim eser, Hanefî mezhebinin en önemli imamlarının görüşlerini bir arada zikrederek mezhep içi mukâyese yapma imkânı vermektedir.⁹ Bunun yanında sık sık Şâfiî ve Mâlikî mezheplerinin görüşlerini de aktararak bu mezhepler arasında mukâyese yapabilme fırsatı sağlamaktadır. Ancak eserde Hanbelî mezhebinin görüşlerine yer verilmemektedir.¹⁰ Bundan dolayı ChatGPT'nin bu eseri mukâren fıkıh eseri olarak zikretmesi doğruluk ve ilgili mezhebe uygunluk kriterlerine uygun görünse de kapsamlılık kriterini tam olarak karşılamadığı söylenebilir. Çünkü uygulamanın, eser için "...diğer mezheplerin görüşlerine yer verir" ifadesinin genel olmasına rağmen yukarıda aktarıldığı gibi eserde Hanbelî mezhebinin görüşlerine rastlanılmaz. Ayrıca bu eser, Hanefî mezhebinin mukâren fıkıh literatüründe kronolojik olarak ilk sırada yer almadığı gibi önem sıralamasında da ilk sırada kabul edilmemektedir. Nitekim Hanefî mezhebi mukâren fıkıh literatürü bağlamında yapılan bazı çalışmalarda mezhebin 20 mukâren eseri zikredilmesine rağmen aralarında *el-Hidâye*'nin yer almadığı görülmektedir.¹¹ Bu sebeple eserin ChatGPT tarafından Hanefî mezhebi mukâren fıkıh literatürü taramasında ilk sırada zikredilmiş olması uygulama açısından bir eksiklik olarak değerlendirilmektedir. Ayrıca bu eserin tam adı "*el-Hidâye fî şerhi bidâyeti'l-mübtedî*"dir. Bu sebeple ChatGPT uygulamasının, eser isimlerini aktarırken de hassas olmadığı söylenebilir.

2.1.2. *Bidâyetü'l-müctehid ve nihâyetü'l-muktesid* – İbn Rüşd (öl. 1198)¹²

Hanefî mezhebi başta olmak üzere dört mezhebin hükümlerini karşılaştırır. (ChatGPT)

Değerlendirme: İbn Rüşd el-Hafîd'e ait olan *Bidâyetü'l-müctehid ve nihâyetü'l-muktesid* adlı eser, Hanefî mezhebi mukâren fıkıh literatüründe yer alması söz konusu değildir. İleride zikredileceği¹³ gibi bu eser, Mâlikî mezhebi mukâren fıkıh literatüründe önemli bir yere sahiptir.¹⁴

⁹ Söz gelimi eser, ihtilafî fikhî meseleleri ele alırken genellikle önce Ebû Hanîfe'nin, sonra da talebeleri Ebû Yûsuf (öl. 182/798) ve Muhammed b. Hasan eş-Şeybânî'nin (öl. 189/805 görüşünü veren müellif zaman zaman Züfer b. Hüzeyl'in (öl. 158/775) görüşüne temas ettiği gibi Hasan b. Ziyâd el-Lü'lûî (öl. 204/819), İbn Semâa (öl. 233/848), Tahâvî (öl. 321/933), Cessâs (öl. 370/981), Kerhî (öl. 340/952) ve Şemsüleimme es-Serahsî (öl. 483/1090 [?]) gibi Hanefî âlimlerinin de görüşlerine yer vermektedir. bk. Cengiz Kallek, "*el-Hidâye*", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1998), 17/471.

¹⁰ Kallek, "*el-Hidâye*", 17/471.

¹¹ bk. Halis Demir, "Hanefî Mezhebinde Hilaf Literatürü", *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 19/2 (15 Aralık 2015), 111-144. Yazar, bu çalışmada Hanefî mezhebi mukâren fıkıh literatüründe en önemli 20 eser zikrederken, Merginânî'nin *el-Hidâye*'sine yer vermediği görülmektedir.

¹² Ebu'l-Velîd Muhâmmed b. Ahmed el-Kurtûbî İbn Rüşd el-Hafîd, *Bidâyetü'l-müctehid ve nihâyetü'l-muktesid* (Kâhire: Dâru'l-Hadîs, 1425).

¹³ bk. makale metni "2.2.2. Bidâyetü'l-Müctehid ve Nihâyetü'l-Muktesid – İbn Rüşd".

¹⁴ Cengiz Kallek, "*Bidâyetü'l-müctehid*", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1992), 6/133; İdris Cebeci, *İbn Rüşd'ün Fıkıh Anlayışında Usûl Furû İlişkisi* (İstanbul: Kitâbî, 2025), 37;

2.1.3. *el-Mebsût – Serahsî (öl. 1090)*¹⁵

Fıkıhî meseleleri Hanefî mezhebine göre detaylı bir şekilde ele alarak bunları diğer mezheplerle kıyaslar. (ChatGPT)¹⁶

Değerlendirme: Bazı sahâbe ve tâbiîn müctehidlerin yanı sıra Hanefî mezhebi imamlarının görüşlerinin geniş biçimde ele alınan bu eserde, Hanefî mezhebi dışındaki birçok müctehid ve mezhep imamının itihadlarına atıfta bulunulmakta ve bunların mukâyesesi yapılmaktadır. Ayrıca eserde, Hanefî mezhebinden sonra İmam Şâfiî'nin görüşleri daha fazla zikredilirken İmâm Mâlik'in görüşlerine ise sadece bazı meselelerde geniş yer ayrılmaktadır. Ancak eserde, Ahmed b. Hanbel'in görüşlerinden nâdiren söz edilmektedir.¹⁷ Bu sebeple ChatGPT'nin bu eseri Hanefî mukâren fıkıh literatüründe sayması, çalışmada dikkate alınan doğruluk, kapsamlılık ve ilgili literatürle uyumluluk kriterlerini tamamen karşıladığı için isabetlidir.

2.1.4. *Bedâiü's-sanâi fi tertibi's-şerâi – Kâsânî (öl. 1191)*¹⁸

Hanefî fıkını sistematik bir şekilde anlatırken mezhepler arası mukayeseler yapar. (ChatGPT)

Değerlendirme: Eser, Ebû Hanîfe ve talebelerinin yanında müteahhir Hanefî âlimlerin görüşlerine yer vererek mezhep içindeki mutemed görüşleri beyan ederken, sık sık İmam Şâfiî'nin ve bazen de İmam Mâlik'in görüşlerine temas etmektedir.¹⁹ Bu sebeple eserin, uygulama tarafından Hanefî mezhebi mukâren fıkıh literatürü içerisinde anılması doğruluk ve ilgili mezhep literatürüne uyumluluk kriterlerine uygun olsa da kapsamlılık kriterini tam olarak karşılamamaktadır.

Muharrem Kılıç, *İbn Rüşd'ün Hukuk Düşüncesi (Tarihi Siyasal Hukuksal ve Felsefî Bağlamda Bir Analiz)* (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2005), 159.

¹⁵ Ebû Bekr Şemsü'l-Eimme Muhammed b. Ebî Sehl Ahmed es-Serahsî, *el-Mebsût*, thk. Heyet (Mısır: Matbaatü's-Saâde, ts.).

¹⁶ Uygulama tarafından hatalı ve düşük olarak verilen bu cümlelerin tashih edildiğine dikkat çekmek gerekir. Zira uygulamanın verdiği cümle şöyle idi: Hanefî mezhebinin detaylı fıkıhî meselelerini ele alırken diğer mezheplerle kıyaslar".

¹⁷ Nitekim eserin mukâren yönünü ele alan bazı akademik çalışmalar bulunmaktadır. Örnek bir çalışma için bk. Abdülbaki Tekin, *Serahsî'nin el-Mebsût İsimli Eserinde İmam Şâfiî'ye Yönelik Atıfların Tespit ve İncelenmesi (Aile Hukuku Özelinde)* (Erzurum: Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2022), 1. Yazar, Serahsî'nin aile hukuku konusunda İmâm Şâfiî'ye 128 atıf yaptığını kaydetmektedir. Bu da eserin, Hanefî ve Şâfiî mezheplerini yoğun bir şekilde mukâyese ettiğini göstermektedir.

¹⁸ Alâüddîn Ebû Bekr b. Mes'ûd b. Ahmed el-Kâsânî, *Bedâi'ü's-sanâi fi tertibi's-şerâi'* (Mısır: Matbaatu Şeriketi'l-Matbûâtî'l-İlmiyye, 1327).

¹⁹ bk. Halit Ünal, "Bedâ'i'ü's-sanâ'i'", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: Diyanet Vakfı Yayınları, 1992), 5/294.

Çünkü eserin, Hanefî mezhebini diğer mezheplerle mukâyese etme özelliği oldukça sınırlıdır.²⁰

2.1.5. *Tebyînü'l-hakâik – Zeylaî (öl. 1342)*²¹

Hanefî mezhebinin delillerini açıklarken, farklı mezheplerin görüşlerini de inceler. (ChatGPT)

Değerlendirme: Hanefî mezhebinin en önemli muhtasarlarından olan *Kenzü'd-dekâik* adlı eserin en önemli şerhi kabul edilen bu eser, Ebû Hanîfe ve talebelerinin fikhî görüşleri yanında daha sonraki Hanefî fıkıhçıların görüşlerine de yer vermektedir. Bunun yanında eser, bazen İmam Şâfiî, İmâm Mâlik ve İbn Ebî Leylâ'nın fikhî görüşlerine de yer vermektedir.²² Dolayısıyla söz konusu eser, Hanefî mezhebi mukâren fıkıh literatürü içerisinde değerlendirilmesi mümkün görünmekle birlikte Hanefî mezhebinin önemli mukâren eserleri arasında yer almamaktadır. Bu sebeple uygulamanın bu eseri Hanefî mezhebinin mukâren fıkıh literatürüne ait bir eser olarak zikretmesi doğruluk ve ilgili mezhebe uygunluk kriterlerine uygun olmakla birlikte kapsayıcılık kriterini tam olarak karşılamamaktadır. Çünkü eserde, mukâren özelliği zayıf olmasının yanı sıra bazı mezheplerin görüşlerine ise hiç yer vermemektedir. Bu da eserin kapsayıcılık açısından eksik olduğu anlamına gelmektedir.²³

2.1.6. *el-Fıkhu'l-İslâmî ve edilletuhu – Vehbe ez-Zühaylî*²⁴

Dört mezhebin fikhî görüşlerini mukâyese olarak sunar. Eserde Hanefî mezhebinin delilleri ayrıntılı incelenmiştir. (ChatGPT)

Değerlendirme: Bu eser, günümüzde yazılmış önemli bir mukâren fıkıh eseri olmakla birlikte Hanefî mezhebi mukâren fıkıh literatüründe yer almamaktadır. Bu sebeple ChatGPT'nin eseri mukâren fıkıh eseri olarak değerlendirmesi doğruluk ve kapsayıcılık kriterlerini karşılarken, ilgili literatürün uygunluk kriterine münasip olmadığı söylenebilir. Çünkü yazarın Şâfiî olmasının yanında eser üzerinde yapılacak basit bir inceleme neticesinde görülür ki eserin Hanefî mezhebine daha

²⁰ Hanefî mezhebi önemli mukâren fıkıh eserleri listesi için bk. Demir, "Hanefi Mezhebinde Hilaf Literatürü", 111-144. Yazar, bu çalışmada Hanefî mezhebi mukâren fıkıh literatüründe en önemli kabul edilen 20 eser zikrederken, Kâsânî'nin söz konusu eserine yer vermemektedir. Buna rağmen eserin Hanefî mezhebini merkeze alan önemli bir mukâren eser olduğu söylenebilir.

²¹ Ebû Muhammed Fahrüddin Osmân b. Alî b. Mihcen b. Yûnus es-Sûfî el-Bârî ez-Zeylaî, *Tebyînü'l-hakâik şerhu kenzî'd-dekâik* (Kâhire: el-Matbaatü'l-Kübrâ el-Emîriyye, 1313).

²² Ahmet Yaman, "Kenzü'd-Dekâik", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: Diyanet Vakfı Yayınları, 2022), 25/262.

²³ Nitekim çalışmamızın ilgili bölümlerinde ifade edildiği üzere "kapsayıcılık" kriteriyle ilgili kastedilen şeyin başta dört mezhep fikhî olmak üzere muhtelif fikhî görüşlerin mukâyese edilip edilmediğidir.

²⁴ Vehbe ez-Zuhaylî, *el-Fıkhu'l-İslâmî ve edilletuh* (Dimeşk: Dâru'l-Fikr, ts.).

geniş yer vermesi, Hanefî mezhebini tercih ederek öne çıkarmaya çalışması veya savunması söz konusu değildir. Bilakis yazarın, birçok meselede bazen Hanefîlerin delillerini zayıf sayarak Şâfiîlerin görüşünü tercih ettiği göze çarpar.²⁵

2.1.7. *İslam Hukukunda Mukâyeseli Mezhepler Tarihi – Muhammed Ebû Zehra*²⁶

Hanefî mezhebinin gelişimi ve diğer mezheplerle olan ilişkisini ele alır. (ChatGPT)

Değerlendirme: Muhammed Ebû Zehra'nın İslam hukukunu bazen kendi ekolleri arasında bazen de batı hukukuyla mukâyese ettiği birtakım çalışmaları ve konferansları bulunmaktadır.²⁷ Ne var ki yazarın bu eseri, Hanefî mezhebi mukâren fıkıh eseri olmadığı gibi furû fıkıhla da herhangi bir yakınlığı bulunmamaktadır. Çünkü eser ilk olarak itikadi ve siyasi mezheplerin tarihini ve gelişimini ele alan bir çalışma olarak yayınlanmışken daha sonra Ebû Zehrâ bu eserine Hanefî, Mâlikî, Şâfiî, Hanbelî, Zahirî ve diğer bazı fikhî mezheplerin ortaya çıkışları ve gelişimleri gibi yönlerini ortaya koyan ikinci bir kitabı daha ilave etmiştir.²⁸ Ancak her iki eserde de ne fıkıh usûlü ne de furû fıkıh ile ilgili mukâren bir özelliğe sahip değildir. Dolayısıyla ChatGPT uygulamasının bu eseri Hanefî mezhebi mukâren fıkıh eseri olarak takdim etmesi, söz konusu kriterlerin hiçbirini karşılamadığını göstermektedir.²⁹

2.1.8. *Mukâyeseli İslam Hukuku – Abdurrahman el-Cezîrî*³⁰

Dört mezhebin fikhî hükümlerini karşılaştırmalı olarak açıklar. Hanefî mezhebi açısından önemli bir kaynaktır. (ChatGPT)

²⁵ Vehbe Zuhaylî'nin Hanefîlerin delillerini zayıf görerek Şâfiî mezhebini tercih ettiğine dair "cenaze namazının mescitte kılınması gerektiği" meselesi zikredilebilir. Zuhaylî, cenaze namazının mescitte kılınmasını tahrîmen mekruh kabul eden Hanefîlerin delillerini zayıf kabul ederek, namazın mescitte kılınmasını müstehab sayan Şâfiîlerin görüşünü tercih etmektedir. Konuyla ilgili daha geniş bilgi için bk. Zuhaylî, *el-Fikhu'l-İslâmî ve edilletuh*, 2/1536.

²⁶ Muhammed Ebû Zehra, *İslam'da Siyâsî, İtikâdî ve Fikhî Mezhepler Tarihi*, çev. Abdülkadir Şener vd. (İstanbul: Hisar Yayınevi, 2022).

²⁷ Ebû Zehra'nın hem mukâren çalışmaları hem de fikhçiliği ile ilgili daha geniş bilgi için bk. Saffet Köse, "Muhammed Ebû Zehre", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2020), 30/517-520.

²⁸ Muhammed Yılmaz, *Muhammed Ebû Zehre ve Zehretü't-Tefâsîr İsimli Tefsirindeki Metodu* (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2010), 53.

²⁹ Eserin zikredilen bölümleri, birbirinden bağımsız olarak muhtelif kişiler tarafından Türkçe'ye çevrilmiştir. Son olarak Abdülkadir Şener, Hasan Karakaya, Kerim Aytekin tarafından eser bir bütün olarak Türkçe'ye kazandırılmıştır. bk. Muhammed Ebû Zehra, *İslam'da Siyâsî, İtikâdî ve Fikhî Mezhepler Tarihi*.

³⁰ Abdurrahman b. Mahmûd el-Cezîrî, *el-Fikhu alâ mezâhibi'l-erbaa* (Beyrut: Dârul-Kutubi'l-İlmîyye, 1424/2003).

Değerlendirme: Bu eser, mukâren fıkıh literatürü içerisinde sayılmakla birlikte Hanefî mezhebi mukâren fıkıh literatürü içerisinde anılmasını gerektirecek herhangi bir özelliğe sahip değildir. Dolayısıyla ChatGPT'nin, bu eseri Hanefî mezhebi mukâren fıkıh literatürü kapsamında zikretmesi isabetsizdir. Çünkü çalışmada dikkate alınan ilgili mezhep literatürüne uygunluk ilkesini karşılamamaktadır. Ayrıca eserin Abdurrahman el-Cezîrî'ye nisbet edilmesinin de kısmen hatalı olduğu söylenebilir. Çünkü eserin sadece Abdurrahman el-Cezîrî tarafından kaleme alınmadığı bilinmektedir. Şöyle ki eserin sadece ilk cildi Abdurrahman el-Cezîrî tarafından kaleme alınmışken iki, üç ve dördüncü ciltleri ise Abdurrahman el-Cezîrî başkanlığında bir heyet tarafından yazılmıştır. Eserin son cildi ise Abdurrahman el-Cezîrî'nin vefat etmesi sebebiyle Ali Hasan el-Arîd tarafından yazılmıştır.³¹

2.1.9. İslam Hukuk Metodolojisi – Halil İbrahim Kutaş³²

Hanefî fıkının usûl ve metodolojisini anlatırken diğer mezheplerle kıyaslar. Bu eser, Hanefî mezhebinin fikhî görüşlerini mukâyeseli bir şekilde ele alan en önemli kaynaklar arasındadır. (ChatGPT)³³

Değerlendirme: Yapılan araştırmalar sonucunda İslam Hukuk Metodolojisi başlığını taşıyan bazı eserler tespit edilmiş olmakla birlikte, bu eserlerin Halil İbrahim Kutaş isimli bir yazara ait olduğuna dair herhangi bir bulguya ulaşılamamıştır. Dolayısıyla ChatGPT'nin Hanefî mukâren fıkıh literatürü içerisinde aktardığı bu eser, çalışmada gözetilen doğruluk, kapsamlılık ve ilgili mezhep literatürüne uyumluluk kriterlerinin hiçbirini karşılamamaktadır. Bunun yanında tamamen halüsinasyon olduğu anlaşılan bu eseri, uygulamanın, "Hanefî mezhebinin fikhî görüşlerini mukâyeseli bir şekilde ele alan en önemli kaynaklar arasındadır" diyerek takdim etmesinin büyük bir hata olduğunu vurgulamak gerekir. Kanaatimizce yapay zekâ modülü ChatGPT, İslam Hukuk Metodolojisi'ne nispet ettiği Halil İbrahim Kutaş'ı Türkiye'de bir takım mukâren fıkıh çalışmaları yapan ve yaptıran Halil İbrahim Acar isimli kişi ile karıştırmış olabilir.³⁴ Ancak söz konusu kişinin de bu isimle kaleme aldığı veya aldırıldığı herhangi bir eser bulunmamaktadır. Aynı şekilde uygulamanın, bu eseri Muhammed Ebû Zehra'nın fıkıh usûlü kitabı olan İslam Hukuk Metodolojisi adlı eseriyle de karıştırmış olması muhtemeldir.³⁵

³¹ Daha geniş bilgi için bk. Cengiz Kallek, "Cezîrî Abdurrahman b. Muhammed" (İstanbul: TDV Yayınları, 1993), 7/512.

³² ChatGPT'nin Hanefî mezhebi mukâren fıkıh eseri olarak zikrettiği bu eserin halüsinasyondan ibaret olması sebebiyle künyesi aktarılmamıştır.

³³ Türkçe cümle yapısına daha uygun olması için Chat GPT uygulamasının aktardığı bu paragraf üzerinde kısmî düzeltmeler yapılmıştır.

³⁴ Adı geçen kişinin yaptığı ve yaptırdığı bazı mukâren çalışmalar için bk. Bursa Uludağ Üniversitesi (BUÜ), "Akademik Veri Yönetim Sistemi" (Erişim 2 Mart 2025).

³⁵ Muhammed Ebû Zehra, *İslâm Hukuku Metodolojisi (Fıkıh Usûlü)*, çev. Abdulkadir Şener (Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, ts.).

2.2. Mâlikî Mezhebi Mukâren Fıkıh Literatürü

ChatGPT'ye Malikî mezhebi mukâren/mukâyeseli fıkıh literatürü aktarması için yönelttiğimiz promptta şöyle cevap vermiştir:

2.2.1. *el-Müdevvenetü'l-kübrâ* – İmam Sahnûn (öl. 854)³⁶

Mâlikî mezhebinin en temel kaynaklarından biridir ve diğer mezheplerle kıyaslamalar içerir. (ChatGPT)

Değerlendirme: *el-Müdevvenetü'l-kübrâ*, mezhepler arası mukayeseden ziyade İmâm Mâlik ve talebesi İbnü'l-Kâsım'ın (öl. 191/806) görüşlerinin yer aldığı bir eserdir. Bu sebeple Mâlikî mezhebi iç disiplinine yönelik klasik Mâlikî furû fıkıh eseri sayılmaktadır. Bununla birlikte zaman zaman İmâm Mâlik'ten önce ve sonra yaşamış olan Medineli, Suriyeli ve Iraklı âlimlerin görüşlerine de yer vermektedir.³⁷ Ancak bunlar sınırlı sayıda olduğu için tam anlamıyla mukâren eser sayılamaz. Bu sebeple eserin, doğruluk ve ilgili mezhebe uyumluluk kriterlerini karşılarken kapsayıcılık kriterini karşılamadığı söylenebilir.

2.2.2. *Bidâyetü'l-müctehid ve nihâyetü'l-muktesid* – İbn Rüşd (öl. 1198)³⁸

Dört mezhebin hükümlerini karşılaştırmalı olarak sunan önemli bir eserdir. Mâlikî mezhebi açısından büyük değere sahiptir. (ChatGPT)

Değerlendirme: ChatGPT'nin, bu eseri Mâlikî mezhebi mukâren fıkıh eseri olarak zikretmesi çalışmada dikkat ettiğimiz doğruluk, kapsamlılık ve ilgili literatüre uyumluluk kriterlerine uygundur.³⁹ Nitekim İbn Rüşd bu eserde, Sünnî mezheplerin fıkıh anlayışlarını mukâyeseli olarak zikrederek bazen güçlü gördüğü görüşleri tercih etmektedir. Eserde daha çok sırasıyla Mâlikî, Şâfiî, Zâhirî, Hanefî ve Hanbelî mezheplerinin görüşlerine yer verilerek mukâyeseleri yapılmaktadır. Bunların yanı sıra eserde yaklaşık on dört farklı Sünnî mezhep ve âlimin görüşlerine de yer verilmektedir.⁴⁰ Bu sebeple ChatGPT uygulamasının bu eseri Mâlikî mezhebi mukâren fıkıh literatürü kapsamında zikretmesi isabetlidir. Çünkü bu eser, çalışmada dikkat edilen doğruluk, kapsamlılık ve ilgili mezhebe uygunluk kriterlerini eksiksiz bir şekilde karşılamaktadır.

³⁶ Ebû 'Abdillâh Mâlik b. Enes b. Mâlik b. Ebî 'Âmir el-Asbahî el-Yemenî Mâlik el-Medenî, *el-Müdevvene* (Beyrut: Dâru'l-Kutubî'l-İlmiyye, 1415).

³⁷ Ali Hakan Çavuşoğlu, "*el-Müdevvenetü'l-Kübrâ*", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2020), 31/431.

³⁸ İbn Rüşd el-Hafîd, *Bidâyetü'l-müctehid ve nihâyetü'l-muktesid*.

³⁹ Kallek, "*Bidâyetü'l-müctehid*", 6/133.

⁴⁰ Cebeci, *İbn Rüşd'ün Fıkıh Anlayışında Usûl Furû İlişkisi*, 37; Kılıç, *İbn Rüşd'ün Hukuk Düşüncesi (Tarihi Siyasal Hukuksal ve Felsefi Bağlamda Bir Analiz)*, 159; Hammâdî el-Ubeydî, *İbn Rüşd ve ulûmu's-şer'ati'l-İslâmiyye* (Dimeşk: Dâru Vahyî'l-Kalem, 1434), 45.

2.2.3. *el-Kâfi fî fıkhi Ehli'l-Medîneti* – İbn Abdülberr (öl. 1071)⁴¹

Mâlikî mezhebinin temel konularını ele alırken diğer mezheplerin görüşlerine de yer verir. (ChatGPT)

Değerlendirme: İbn Abdülberr, mukâren fıkıh alanında önemli bir isim olarak kabul edilmektedir.⁴² Ancak ChatGPT'nin, İbn Abdülberr'e ait mukâren fıkıh eseri olarak verdiği bu eser, daha çok klasik Mâlikî furû fıkıh eseri olup Mâlikî mezhebinde mutemed kabul edilen görüşleri derlemeye çalışan bir eser olarak tanınmaktadır. Bununla birlikte eserde İbn Abdülberr'in nadir de olsa İmâm Şâfiî'nin görüşlerine yer verdiği ve zaman zaman İmâm Şâfiî'nin görüşlerini "sahîh", "asah" ve mutemed görüş sayarak tercih ettiği göze çarpmaktadır. Dolayısıyla söz konusu eserin yazarı, mukâren fıkıhçı bir âlim olarak tanınmış olmasına rağmen bu eserini tam olarak mukâren saymak mümkün görünmemektedir. Bu sebeple yapay zekâ uygulamasının, bu eseri Mâlikî mezhebi mukâren fıkıh eseri olarak zikretmesi doğruluk ve ilgili literatüre uyumluluk kriterleri açısından kısmen uygunluk arz etse de kapsayıcılık kriteri açısından isabetsiz olduğu söylenebilir. Diğer taraftan yukarıda zikredildiği gibi İbn Abdülberr'in önemli bir mukâren fıkıhçı kabul edildiği ve bu alanda *el-İstizkârü'l-câmi li-mezâhibi fukahâ'i'l-emsâri ve ulemâ'i'l-aktâr fî mâ tedammenehü'l-Muvatta' min me'âni'r-rey ve'l-âsâr*⁴³ adlı önemli bir eseri bulunması sebebiyle ChatGPT'nin bu iki eseri birbirine karıştırmış olması muhtemeldir. Nitekim İbn Abdülberr, bu eserinde yaptığı mezhepler arası mukâyese, uygulamanın zikrettiği *el-Kâfi* adlı eserinde yaptığı fikhî mukâyeseye göre çok daha fazladır.⁴⁴

2.2.4. *el-Mühezzeb* – Ebû İshâk eş-Şîrâzî (öl. 1083)⁴⁵

Özellikle Şâfiî mezhebi odaklı olsa da Mâlikî mezhebiyle mukâyeseli bilgiler içerir. (ChatGPT)

Değerlendirme: Bu eser, Şâfiî mezhebinin temel fıkıh eserleri arasında yer aldığı⁴⁶ hâlde uygulama tarafından Mâlikî mezhebi mukâren fıkıh literatürü

⁴¹ Ebû Ömer Cemâlüddîn Yûsuf b. Abdillâh b. Muhammed b. Abdülberr en-Nemerî, *el-Kâfi fî fıkhi ehli'l-Medîne*, thk. Ahîd (Riyâd: Mektebetü'r-Riyâd el-Hadîse, 1400).

⁴² Rifat Yıldız, *İbn Abdülber ve Fikhî Kişiliği* (Diyarbakır: Dicle Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2015), 176.

⁴³ Ebû Ömer Cemâlüddîn Yûsuf b. Abdillâh b. Muhammed b. Abdülberr en-Nemerî, *el-İstizkârü'l-câmi' li-mezâhibi fukahâ'i'l-emsâri ve ulemâ'i'l-aktâr fî mâ tedammenehü'l-Muvatta' min me'âni'r-rey ve'l-âsâr*, thk. Sâlim Muhammed Atâ (Beyrut: Dâru'l-Kutubî'l-İlmiyye, 1421).

⁴⁴ bk. Leys Suûd Câsim, "İbn Abdülber en-Nemerî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1999); Yıldız, *İbn Abdülber ve Fikhî Kişiliği*, 176.

⁴⁵ Ebû İshâk Cemâlüddîn İbrâhîm b. Alî b. Yûsuf eş-Şîrâzî, *el-Mühezzeb fî'l-fıkhi'sh-Şâfiî*, tsh. Umeyrât (Beyrut: Dâru'l-Kutubî'l-İlmiyye, 1416).

⁴⁶ Bilal Aybakan, "el-Mühezzeb", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2020), 31/517; Bilal Aybakan, "Ebû İshak eş-Şîrâzî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2010), 39/185.

çerçevesinde zikredilmesi önemli bir hatadır. Diğer taraftan eserin, mukâren fıkıh gibi bir gayesinin olmadığı bizzat müellifi tarafından dile getirildiği bilinmektedir.⁴⁷ Ayrıca Şâfiî mezhebi içinde bulunan fikhî ihtilaflara yoğun bir şekilde temas ettiği görülen eserin, mezhepler arası mukâyeseli olarak işlediği konular oldukça azdır. Nitekim Şâfiî mezhebinde kaleme alınan şerh ve hâşiyeler gibi geniş eserler (mutavvel/mücelled), bu eserin metodunu takip etmeleri durumunda sade bir Şâfiî furû fıkıh metni olarak kabul edilirken, Nevevî'nin *et-Tehzîb* adlı eserindeki metodunu takip ederek yazılanlar ise mukâren özellikli eserler olarak kabul görmektedir.⁴⁸ Dolayısıyla mukâren yönü zayıf olan bu eserin, uygulama tarafından mukâren fıkıh eseri olarak zikredilmesi ikinci bir hata olarak değerlendirilebilir. Eserin yukarıda verilen özelliklerinden yola çıkarak ChatGPT'nin bunu Mâlikî mezhebi mukâren fıkıh eseri olarak zikretmesi, çalışmada dikkat edilen doğruluk, kapsamlılık ve ilgili mezhep literatürüne uygunluk gibi kriterlerin hiçbirini karşılamadığı anlaşılmaktadır. Öte yandan Ebû İshak eş-Şîrâzî'nin *en-Nüket fi'l-mesâ'il-l-muhtelef fihâ beyne's-Şâfiî el-Muttalibî el-Hâşimî ve beyne Ebî Hanîfe*⁴⁹ ve *Muhtasar fî mâ İhtelefe fihî Ebû Hanîfe ve's-Şâfiî*⁵⁰ isimli önemli iki mukâren fıkıh eseri bulunmaktadır.⁵¹ Bu sebeple uygulama, yazarın bu iki eserini mukâren olarak takdim etseydi daha uygun bir cevap vermiş olacaktı.

2.2.5. *el-Fıkhul-İslâmî ve edilletuhu – Vehbe ez-Zühaylî*⁵²

Dört mezhebin fikhî görüşlerini mukâyeseli olarak ele alan en kapsamlı eserlerden biridir. Mâlikî mezhebinin delilleri detaylıca işlenmiştir. (ChatGPT)

Değerlendirme: Bu eserin, mukâren fıkıh eseri olmasına rağmen, Mâlikî mezhebi mukâren fıkıh litarütürü bağlamında zikredilmesi isabetli görülmemektedir. Nitekim eserin Mâlikî mezhebine herhangi bir yakınlığı bilinmemektedir. Çalışmamızın “2.1.6. *el-Fıkhul-İslâmî ve edilletuh – Vehbe ez-Zühaylî*” künyeli başlığında bu eserin değerlendirmesi yapıldığı için burada ayrıca tanıtılmasına ihtiyaç duyulmamıştır.⁵³

⁴⁷ Aybakan, “el-Mühezzeb”, 31/517.

⁴⁸ Aybakan, “el-Mühezzeb”, 31/517.

⁴⁹ bk. Ebû İshâk Cemâlüddîn İbrâhîm b. Ali b. Yûsuf eş-Şîrâzî, *en-Nüket fi'l-mesâ'il-l-muhtelef fihâ beyne's-Şâfiî el-Muttalibî el-Hâşimî ve beyne Ebî Hanîfe*, thk. Zekeriyâ Abdurrezzâk el-Mısırî (Beyrut, ts.).

⁵⁰ bk. Ebû İshâk Cemâlüddîn İbrâhîm b. Ali b. Yûsuf eş-Şîrâzî, *Muhtasar fî mâ İhtelefe fihî Ebû Hanîfe ve's-Şâfiî*, thk. Ahmed Numân Onur (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, ts.). Bahsi geçen eserin önemli bir mukâren fıkıh eseri olduğuna dair daha geniş bilgi için bk. Semra Peker, “Ebû İshâk eş-Şîrâzî ve en-Nüket fi'l-mesâ'il-l-muhtelef fihâ beyne's-Şâfiî ve Ebî Hanîfe İsimli Kitabı”, *Tokat İlmiyat Dergisi* 10/1 (Haziran 2022), 359.

⁵¹ Şükrü Özen, “el-Hilâf”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1998), 17/537.

⁵² Zuhaylî, *el-Fıkhul-İslâmî ve edilletuhu*.

⁵³ bk. makale metni “2.1.6. el-Fıkhul-İslâmî ve Edilletuhu – Vehbe ez-Zühaylî”.

2.2.6. *Mukâyeseli İslam Hukuku – Abdurrahman el-Cezîrî*⁵⁴

Dört mezhebin fikhî hükümlerini sistematik bir şekilde karşılaştırır. Mâlikî mezhebinin farklı yönleri açıklanmıştır. (ChatGPT)

Değerlendirme: Bu eser, çalışmamızın "2.1.8. *Mukâyeseli İslam Hukuku – Abdurrahman el-Cezîrî*" künyeli başlığında ele alındığı için tekrar olmaması adına burada değerlendirilmesine gerek görülmemektedir.⁵⁵

2.2.7. *İslam Hukuk Metodolojisi – Muhammed Ebû Zehra*⁵⁶

Mâlikî mezhebinin temel prensipleri, metodolojisi ve diğer mezheplerle olan farkları hakkında bilgi verir. (ChatGPT)

Değerlendirme: Bu eser muasır bir fıkıh usûlü eseri olarak Mütetekellimîn ve Hanefî usûl anlayışlarını bir arada aktarmaktadır. Bu yönüyle eser, usûl anlamında bir mukâren (memzûc usûl) çalışması olarak kabul edilebilir. Bu sebeple ChatGPT'nin bu eseri mukâren eser olarak sunması isabetli sayılsa da Mâlikî mezhebi fıkıh literatürü kapsamında değerlendirmesi isabetsizdir. Çünkü eserin sistematigi, Mâlikî usûl sistematiginden ziyade Hanefî usûl sistematigine uygunluk arz etmektedir. Dolayısıyla bu eserin, ChatGPT tarafından mukâren eser olarak zikredilmesi doğruluk ve kapsamlılık kriterlerine uygun görülebilir. Ancak ilgili literatüre uygunluk kriteri açısından muvafık değildir.

2.2.8. *Mâlikî Mezhebi ve Diğer Mezheplerle Karşılaştırılması – Ali Muhyiddin el-Karadâğî*⁵⁷

Mâlikî mezhebinin usûl ve fikhî görüşlerini diğer mezheplerle mukayese eden bir çalışmadır. (ChatGPT)

Değerlendirme: Yaptığımız incelemeler neticesinde, Ali Muhyiddin el-Karadâğî'nin İslam iktisadî alanında mukâren birtakım çalışmaları bulunsa da bu isimde herhangi bir eseri olmadığı tespit edilmiştir. Nitekim ChatGPT uygulamasına Ali Muhyiddin el-Karadâğî'nin bu isimde bir eseri olduğundan emin olup olmadığı şeklinde yönelttiğimiz komutlar üzerine uygulama, Ali Muhyiddin el-Karadâğî'nin böyle bir eseri olmadığı cevabını vermiştir.

⁵⁴ Cezîrî, *el-Fikhu alâ mezâhibi'l-erbaa*.

⁵⁵ bk. makale metni "2.1.8. *Mukâyeseli İslam Hukuku – Abdurrahman el-Cezîrî*".

⁵⁶ Ebû Zehra, *İslâm Hukuku Metodolojisi (Fıkıh Usûlü)*.

⁵⁷ Yapılan incelemeler neticesinde Muhyiddîn el-Karadâğî'nin bu künye ile herhangi bir eseri olmadığı görülmüştür. Bu sebeple eserin künyesini zikretme imkânı söz konusu olmamaktadır.

2.2.9. *el-Fikhu'l-Mâlikî ve edilletuh* – el-Habîb b. Tâhir⁵⁸

Bu yedi ciltlik modern çalışma, Mâlikî mezhebinin hükümlerini delilleriyle birlikte sunar ve özellikle diğer mezheplerle kıyaslamalar yapar. (ChatGPT)

Değerlendirme: Yaptığımız inceleme sonucunda, ilgili eserin Mâlikî fıkhnı ele alan çağdaş bir çalışma niteliği taşıdığı, ancak mukâren yönünün belirgin bir şekilde ön planda olmadığı tespit edilmiştir. Bu bağlamda, eser uygulama tarafından Mâlikî mezhebi fıkıh literatürü içerisinde değerlendirilmiş olsa da bu değerlendirme yalnızca doğruluk ve mezhep literatürüne uyumluluk kriterleri açısından isabetlidir. Ancak kapsamlılık kriteri bakımından söz konusu eserin yetersiz kaldığı görülmektedir. Buna ek olarak, uygulamanın bu eseri, es-Sâdık Abdurrahmân el-Garyânî'ye *ait Müdevvenetü'l-fikhi'l-Mâlikî ve edilletuh* adlı eserle karıştırdığı düşünülmektedir. Nitekim el-Garyânî'nin adı geçen eseri üzerine yapılan inceleme, çalışmanın yalnızca Mâlikî mezhebine ait görüşlerle sınırlı kalmadığını; aksine diğer üç Sünnî fıkıh mezhebine ait görüşleri de sayfa kenarlarında sistematik ve detaylı biçimde sunduğunu ortaya koymuştur.⁵⁹

2.3. Şâfiî Mezhebi Mukâren Fıkıh Literatürü

ChatGPT'ye Şâfiî mezhebi mukâren/mukâyeseli fıkıh literatürünü aktarması için verdiğimiz komuta şu cevabı vermiştir:

2.3.1. *el-Ümm* – İmam Şâfiî (öl. 820)⁶⁰

Şâfiî mezhebinin temel kaynağıdır. İmam Şâfiî, kendi görüşlerini açıklarken diğer mezheplerin görüşlerini de eleştirel bir şekilde değerlendirir. (ChatGPT)

Değerlendirme: *el-Ümm* temel mukâren fıkıh eserlerden biri sayılmaktadır. Çünkü eser çok erken dönemlerde yazılmış olmasına rağmen İmâm Şâfiî'nin İmam Mâlik, Ebû Hanîfe ve talebeleri, İbn Ebî Leylâ ve Evzâî gibi müctehidlerle yaşadığı görüş ayrılıklarına dair müstakil bölümler ayırmaktadır. Şâfiî, söz konusu eserde, gerek kendinden önceki fıkıhçıların gerekse de çağdaşı olan fıkıhçıların görüşlerini aktararak ilmî sınırlar içinde onları eleştirmektedir.⁶¹ Dolayısıyla ChatGPT'nin İmâm Şâfiî'nin bu eserini Şâfiî mezhebi mukâren fıkıh eseri olarak aktarması, çalışmada dikkate aldığımız doğruluk, kapsamlılık ve ilgili literatüre uyumluluk kriterlerini karşıladığını gösterir.

⁵⁸ Habîb İbn Tâhir, *el-Fikhu'l-Mâlikî ve edilletuh* (Beyrut: Müessesetü'l-Me'ârif, 1428).

⁵⁹ bk. Sâdık Abdurrahmân Garyânî, *Müdevvenetü'l-fikhi'l-Mâlikî ve edilletuh* (Beyrut: Müessesetü'r-Reyyân, 1423).

⁶⁰ Ebû Abdillâh Muhammed b. İdrîs b. Abbâs eş-Şâfiî, *el-Ümm* (Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1403/1983).

⁶¹ Daha geniş bilgi için bk. Bilal Aybakan, "el-Üm", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2012), 42/299.

2.3.2. *el-Mecmû' şerhu'l-Muhezzeb* – Nevevî (öl. 1277)⁶²

Şâfiî mezhebinin fikhî görüşlerini detaylı bir şekilde ele alırken, diğer mezheplerin görüşlerine de yer verir. (ChatGPT)

Değerlendirme: *el-Mecmû'*da Şîrâzî, *el-Muhezzeb* adlı metninde yer verdiği görüşlerini, mezhep içerisinde yer alan diğer görüşlerle kıyaslamasının yanı sıra diğer mezheplerin görüşlerine de mukâyeseli bir şekilde yer vermektedir. Bu sebeple eser, Şâfiî mezhebinin önemli bir mukâren fıkıh eseri kabul edilmektedir.⁶³ Dolayısıyla ChatGPT'nin bu eseri Şâfiî mezhebi mukâren fıkıh literatürü kapsamında zikretmesi çalışmada dikkat edilen doğruluk, kapsamlılık ve ilgili literatüre uyumluluk kriterlerini karşıladığını göstermektedir. Ayrıca bu eser, baştan sona İmâm Nevevî tarafından kaleme alınmamıştır. Eser, baştan ribâ meselesinin üçüncü faslına kadar İmâm Nevevî tarafından yazılmışken adı geçen konudan bey'ul-murâbaha konusuna kadar Taceddîn es-Subkî (öl. 773/1372) tarafından yazılmıştır. Geriye kalan kısım ise Muhammed Necîb el-Mutî tarafından tamamlanmıştır.⁶⁴ Dolayısıyla ChatGPT uygulamasının, söz konusu eserin yazarını sadece Nevevî olarak zikretmesi eksik bir bilgi olduğu söylenebilir.

2.3.3. *Bidâyetü'l-müctehid ve nihâyetü'l-muktesid* – İbn Rüşd (öl. 1198)⁶⁵

Dört mezhebin fikhî hükümlerini karşılaştırmalı olarak ele alan en önemli eserlerden biridir. Şâfiî mezhebinin görüşleri de kapsamlı şekilde incelenmiştir. (ChatGPT)

Değerlendirme: Bu eser, çalışmamızın "2.2.2. *Bidâyetü'l-müctehid ve nihâyetü'l-muktesid* – İbn Rüşd" nolu başlığında değerlendirildiği için tekrar etme gereği görülmemekle birlikte eserin Mâlikî mezhebi mukâren fıkıh eserlerinden olduğunu ifade etmekte fayda vardır. Bu sebeple uygulamanın, bu eseri Şâfiî mezhebi bölümünde anması, ilgili mezhep literatürüne uyumluluk kriterini karşılamadığını gösterir.

2.3.4. *el-Muğnî* – İbn Kudâme (öl. 1223)⁶⁶

Hanbelî mezhebi ekseninde yazılmış olsa da diğer mezheplerin görüşlerini, özellikle Şâfiî mezhebini mukâyeseli bir şekilde ele alır. (ChatGPT)

⁶² Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Şeref b. Mürî en-Nevevî, *el-Mecmû' şerhu'l-Muhezzeb* (Kâhire: İdâretu'l-Tibâatu'l-Muniriyye, 1344).

⁶³ Nail Okuyucu, "Nevevî'nin Yarım Kalmış 'Magnum Opus'u: el-Mecmû' Şerhu'l-Muhezzeb", *İslam Tetkikleri Dergisi* 14/1 (2024), 59.

⁶⁴ Aybakan, "el-Muhezzeb", 31/518.

⁶⁵ İbn Rüşd el-Hafîd, *Bidâyetü'l-müctehid ve nihâyetü'l-muktesid*.

⁶⁶ Ebû Muhammed Muvaffakuddîn Abdullâh b. Ahmed b. Muhammed el-Cemmâilî el-Makdisî İbn Kudâme, *el-Muğnî*, thk. Abdullâh et-Türkî (Riyâd: Dâru Âlemi'l-Kutub, 1417).

Değerlendirme: Bu eser Hanbelî mezhebi mukâren fıkıh literatürünün en önemli eserlerinden birisidir. Dolayısıyla ChatGPT'nin bu eseri Şâfiî mezhebi mukâren fıkıh eserleri arasında sayması uygun görülmemektedir. Bundan dolayı eserle ilgili genel değerlendirme çalışmamızın Hanbelî mezhebi mukâren fıkıh bölümünde, "2.4.1. *el-Muğnî* – İbn Kudâme" nolu başlıkta yapılacaktır. Bu sebeple burada eserle ilgili daha fazla yorumla gerek görülmemektedir.⁶⁷

2.3.5. *Re'sü'l-mâl fî'l-fıkh* – Mâverdî (öl. 1058)⁶⁸

Şâfiî mezhebinin hükümlerini açıklarken diğer mezheplerle kıyaslamalar yapar. (ChatGPT)

Değerlendirme: Mâverdî'nin bu isimde bir eseri bulunmamaktadır. Bunun üzerine uygulamaya mükerrer şekilde "bu eserin kime ait olduğu", "yazarı kimdir" şeklinde yönelttiğimiz yeni promptlara cevap olarak, bazen İmâm Muhammed'e ait olduğu cevabı verilirken bazen de İmâm Serahsî'ye ait olduğu cevabı verilmiştir. Ancak uygulamanın zikrettiği her iki âlime ait söz konusu isimde herhangi bir eser bulunmamaktadır. Uygulamanın, bu eseri İmâm Mâverdî'nin *el-Hâvî'l-kebîr* adlı eseriyle karıştırdığı söylenebilir. Görüldüğü gibi ChatGPT'nin, Şâfiî mezhebi mukâren fıkıh eseri olarak aktardığı bu bilginin hatalı olduğu ve hatasını düzeltir mi düşüncesiyle uygulamaya mükerrer olarak yöneltilen komutlara da yanlış cevaplar verdiği tespit edilmiştir. Dolayısıyla uygulamanın bu bağlamda aktardığı bilgilerin tamamen halüsinasyon olması sebebiyle çalışmada dikkate aldığımız doğruluk, kapsamlılık ve ilgili literatüre uyum kriterinin hiçbirini karşılamamaktadır.

2.3.6. *el-Fıkhü'l-İslâmî ve edilletuhu* – Vehbe ez-Zühaylî⁶⁹

Dört mezhebin fikhî görüşlerini mukâyeseli olarak ele alan en kapsamlı çalışmalardan biridir. Şâfiî mezhebinin delilleri detaylı şekilde açıklanmıştır. (ChatGPT)

Değerlendirme: Çalışmamızın "2.1.6. *el-Fıkhü'l-İslâmî ve edilletuhu* – Vehbe ez-Zühaylî" künyeli başlığında ilgili eserin değerlendirmesi yapıldığı için burada ayrıca tekrar etmeye ihtiyaç duyulmamıştır.⁷⁰

⁶⁷ bk. makale metni "2.4.1. *el-Muğnî* – İbn Kudâme".

⁶⁸ Yapılan araştırmalar neticesinde ChatGPT uygulamasının zikrettiği bu eserin gerçekliliğinin olmadığı tespit edilmiştir. Bu sebeple eserin künyesini zikretmek mümkün olamamıştır.

⁶⁹ Zuhaylî, *el-Fıkhü'l-İslâmî ve edilletuhu*.

⁷⁰ bk. çalışma metni "2.1.6. *el-Fıkhü'l-İslâmî ve edilletuhu* – Vehbe ez-Zühaylî".

2.3.7. Mukâyeseli İslam Hukuku – Abdurrahman el-Cezîrî⁷¹

Dört mezhebin fikhî hükümlerini karşılaştırmalı bir şekilde sunar ve Şâfiî mezhebinin farklarını gösterir. (ChatGPT)

Değerlendirme: Bu eser çalışmamızın "2.1.8. *Mukâyeseli İslam Hukuku – Abdurrahman el-Cezîrî*" künyeli başlığında değerlendirildiği için tekrar etmeye gerek görülmemektedir.⁷² Ancak eserin mukâren bir eser olmasının yanında Şâfiî mezhebi ile özdeşleşen bir durumunun olmadığını ifade etmek gerekir. Bu sebeple uygulamanın Şâfiî mezhebi mukâren fıkıh literatürü çerçevesinde zikrettiği bu eserin, çalışmada gözetilen doğruluk ve kapsamlılık kriterlerine uygun olmakla birlikte, ilgili mezhebin literatürüne dâhil edilmesinin doğru olmadığı söylenebilir. Çünkü eserin, Şâfiî mezhebi ile özdeşleştirilecek herhangi bir özelliği bilinmemektedir.

2.3.8. İslam Hukuk Metodolojisi – Muhammed Ebû Zehra⁷³

Şâfiî mezhebinin fikhî metodolojisini diğer mezheplerle karşılaştırmalı olarak ele alır. (ChatGPT)

Değerlendirme: Bu eser, çağdaş bir fıkıh usûlü çalışması olup Mütakellimîn ve Hanefî usûl anlayışlarını bir arada sunmaktadır. Bu yönüyle eser, usûl anlamında bir mukâren (memzûc usûl) çalışması olarak kabul edilebilir. Bu sebeple ChatGPT'nin bu eseri mukâren eser olarak sunması isabetli sayılsa da Şâfiî mezhebi fıkıh literatürü kapsamında değerlendirmesi isabetsizdir. Çünkü eserin sistematigi, Şâfiî usûl sistematiginden ziyade Hanefî usûl sistematigine uygunluk arz etmektedir. Dolayısıyla bu eserin, ChatGPT tarafından mukâren eser olarak zikredilmesi doğruluk ve kapsamlılık kriterlerine uygun görülebilir. Ancak ilgili literatüre uyumluluk kriterini karşılamadığını söylemek mümkündür.

2.3.9. İslam Hukukunda Mezhepler Arası Mukâyeseli Çalışmalar – Ali Muhyiddin el-Karadâğî⁷⁴

Mezheplerin temel görüşlerini ve Şâfiî mezhebinin diğer mezheplerle olan farklarını ortaya koyan akademik bir çalışmadır. (ChatGPT)

Değerlendirme: ChatGPT'nin Şâfiî mezhebi mukâren fıkıh eseri kapsamında zikrettiği bu eser, çalışmamızın "2.2.8. *İslam Hukukunda Mezhepler Arası Mukâyeseli Çalışmalar – Ali Muhyiddin el-Karadâğî*" künyeli başlığında değerlendirilmiş ve

⁷¹ Cezîrî, *el-Fikhu alâ mezâhibi'l-erbaa*.

⁷² bk. çalışma metni "2.1.8. *Mukâyeseli İslam Hukuku – Abdurrahman el-Cezîrî*".

⁷³ Ebû Zehra, *İslâm Hukuku Metodolojisi (Fıkıh Usûlü)*.

⁷⁴ Yapılan incelemeler neticesinde Muhyiddîn el-Karadâğî'nin bu künye ile herhangi bir eseri olmadığı görülmüştür. Bu sebeple eserin künyesini zikretme imkânı söz konusu olmamaktadır.

bahsi geçen yazarın böyle bir eseri olmadığı aktarılmıştı.⁷⁵ Dolayısıyla uygulama tarafından söz konusu eserin bu bölümde de zikredilmiş olması, çalışmamızda dikkate aldığımız doğruluk, kapsamlılık ve ilgili literatüre uyum kriterlerinin hiçbirini karşılamadığını göstermektedir. Ayrıca halüsinasyon olduğu açık olan bu bilginin iki farklı mezhep literatürü kapsamında takdim edilmiş olması ChatGPT yapay zekâ uygulamasının güvenilirliğini tartışmaya açmaktadır.

2.3.10. *el-Vecîz fî fıkhi İmâm eş-Şâfiî – Gazzâlî (öl. 505/1111)*⁷⁶

Bu eser, Şâfiî fıkhnın en önemli özet kitaplarından biridir. Eserde, Şâfiî mezhebinin görüşleriyle birlikte Hanefî ve Mâlikî gibi diğer mezheplerin görüşlerine de yer verilir; bu yönüyle mukayeseli bir yaklaşım sunar. (ChatGPT)

Değerlendirme: Bu eser Şâfiî mezhebinin temel muhtasar metinlerinden olduğu hâlde mukâren fıkıh yönü oldukça zengin bir eserdir.⁷⁷ Dolayısıyla eserin, ChatGPT tarafından Şâfiî mezhebi mukâren eseri olarak zikredilmesi doğruluk, kapsamlılık ve ilgili mezhebe uyumluluk kriterlerine uygundur.

2.4. Hanbelî Mezhebi Mukâren Fıkıh Literatürü

ChatGPT, Hanbelî mezhebi mukâren/mukâyeseli fıkıh literatürünü taraması komutuna aşağıda yer alan bilgileri vermiştir:

2.4.1. *el-Muğnî – İbn Kudâme (öl. 1223)*⁷⁸

Hanbelî mezhebinin en önemli fıkıh kitaplarından biridir. Diğer mezheplerin görüşlerini de ele alarak mukâyeseli bir yaklaşım sunar. (ChatGPT)

Değerlendirme: *el-Muğnî*, İbn Kudâme'nin, ilk Hanbelî fıkıh eseri sayılan Hırâkî'nin (öl. 334/946)⁷⁹ *el-Muhtasar* adlı eserine yaptığı ansiklopedik bir şerhtir. İbn Kudâme bu şerhte, Hanbelî mezhebi içerisinde var olan farklı görüşlerin yanında sahabe ve tabiîn âlimleri başta olmak üzere⁸⁰ diğer mezhep ve müctehid imamlarının görüşlerine de geniş bir şekilde yer vererek mukâyeselerini yapmış ve zaman zaman

⁷⁵ bk. makale metni "2.2.8. Mâlikî Mezhebi ve Diğer Mezheplerle Karşılaştırılması – Ali Muhyiddin el-Karadâğî".

⁷⁶ Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Ahmed Gazzâlî, *el-Vecîz fî fıkhi Mezhebi'l-İmâmî's-Şâfiî*, thk. Târik Fethî (Beyrut: Dâru'l-Kutubî'l-İlmîyye, 1425).

⁷⁷ Bilal Aybakan, "el-Vecîz", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: Diyanet Vakfı Yayınları, 2012), 42/588.

⁷⁸ İbn Kudâme, *el-Muğnî*.

⁷⁹ bk. Ebu'l-Kâsim Ömer b. Hüseyin b. Abdullâh el-Hirâkî, *Metnü'l-Hirakî alâ mezhebi Ebî Abdillâh Ahmed b. Hanbel* (Dâru's-Sahâbe, 1413).

⁸⁰ Nusret Dede, *İbn Kudâme'nin el-Muğnî Adlı Eserinde Usul-u Fıkıhın Kullanımı* (İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı, Doktora Tezi, 2012), 22, 23.

aralarında tercihlerde bulunmuştur. Bu özellikleriyle bir fıkıh ansiklopedisi niteliğindeki eser, İslâm hukukçuları tarafından mukâren fıkıhın önemli bir kaynağı olarak kabul edilmiş ve övgüye layık görülmüştür.⁸¹ Dolayısıyla eserin ChatGPT tarafından Hanbelî mezhebi mukâren fıkıh eseri olarak sunulması, çalışmamızda dikkat edilen doğruluk, kapsamlılık ve ilgili literatüre uyumluluk kriterlerini tamamen karşılamaktadır.

2.4.2. *Bidâyetü'l-müctehid ve nihâyetü'l-muktesid* – İbn Rüşd (öl. 1198)⁸²

Dört mezhebin görüşlerini karşılaştıran temel bir eserdir. Hanbelî mezhebinin görüşleri de kapsamlı şekilde ele almıştır. (ChatGPT)

Değerlendirme: Bu eser, çalışmamızın "2.1.2. *Bidayetü'l-müctehid ve nihayetü'l-muktesid* – İbn Rüşd"⁸³ ve "2.2.2. *Bidayetü'l-müctehid ve nihayetü'l-muktesid* – İbn Rüşd (öl. 1198)"⁸⁴ künyeli başlıklarında değerlendirildiği için burada tekrardan değerlendirilmesine gerek görülmemektedir. Ancak söz konusu eser, Mâlikî mezhebi mukâren fıkıh literatürü ile özdeşleşen bir kaynak olduğu için Hanbelî mezhebi mukâren fıkıh literatüründe zikredilmiş olması doğru değildir. Nitekim eserin, dört Sünnî fıkıh mezhebi içerisinde görüşünü en az zikrettiği mezhebin Hanbelî mezhebi olduğu bilinmektedir.⁸⁵

2.4.3. *el-İnsâfu fî ma'rifeti'r-râcihi min el-hilâf* – Merdâvî (öl. 1480)⁸⁶

Hanbelî mezhebinin temel metinleri üzerine yapılmış bir şerh olup, farklı görüşleri karşılaştırmalı olarak ele alır. (ChatGPT)

Değerlendirme: Bu eser hem Hanbelî mezhebi hem de mukâren fıkıh literatürü açısından önemli olan İbn Kudâme'nin *el-Mukni'* isimli eserinin şerhidir. Bu sebeple eser her ne kadar Hanbelî mezhebi âlimlerinin görüşlerini karşılaştırarak "esah" ve "mutemed" olan görüşleri ortaya koymaya çalışıyorsa da mukâren fıkıh eseri sayılması mümkündür.⁸⁷ Çünkü bu metin üzerine yazılan *el-Mukni'* isimli şerh, daha önce zikredildiği gibi Hanbelî mezhebinin önemli mukâren fıkıh eserlerindendir. Dolayısıyla ChatGPT uygulamasının, bu eseri Hanbelî mezhebi

⁸¹ Ferhat Koca, "Muvaffakuddin İbn Kudâme", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1999), 20/140.

⁸² İbn Rüşd el-Hafid, *Bidâyetü'l-müctehid ve nihâyetü'l-muktesid*.

⁸³ bk. makale metni "2.1.2. *Bidayetü'l-müctehid ve nihayetü'l-muktesid* – İbn Rüşd".

⁸⁴ bk. makale metni "2.2.2. *Bidayetü'l-müctehid ve nihayetü'l-muktesid* – İbn Rüşd".

⁸⁵ Cebeci, *İbn Rüşd'ün Fıkıh Anlayışında Usûl Furû İlişkisi*, 37.

⁸⁶ Ebü'l-Hasen Alâüddîn Ali b. Süleymân b. Ahmed el-Merdâvî, *el-İnsâf fî ma'rifeti'r-râcihi mine'l-hilâf 'alâ mezhebi'l-İmâmi'l-mübeccel Ahmed b. Hanbel*, thk. Muhammed Hâmid el-Fakîh (Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, 1334).

⁸⁷ Ferhat Koca, "Ali b. Süleyman Merdâvî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2004), 29/177.

mukâren fıkıh literatürü çerçevesinde zikretmesi, isabetlidir. Bu sebeple çalışmada dikkate alınan sıhhat ve ilgili mezhep literatürüne uygunluk kriterlerinde herhangi bir problem görülmemektedir. Ancak kapsamlılık kriterini tam anlamıyla karşıladığı söylenemez. Çünkü eserin mukâren yönü oldukça kısıtlıdır. Diğer taraftan ChatGPT'nin bu eserin adını eksik verdiğini hatırlatmakta fayda vardır. Zira eserin tam adı "*el-İnşâf fî ma'rifeti'r-râcih mine'l-hilâf 'alâ mezhebi'l-İmâmi'l-mübeccel Ahmed b. Hanbel*" iken uygulama sadece "*el-İnsaf fî Ma'rifeti'r-Râcih min el-Hilâf*" kısmını aktarmıştır.⁸⁸

2.4.4. *Kavânînü'l-fıkhiyyeh – İbn Cüzeyy (öl. 1340)*⁸⁹

Hanbelî fikhını da içeren, mezhepler arası karşılaştırmalar yapan önemli bir mukâyeseli fıkıh eseridir. (ChatGPT)

Değerlendirme: Eser ilk başlarda bazı itikâdî konulara ve Endülüs'ün tarihi ile ilgili önemli bölümlere yer verdiği gibi önemli bir mukâren fıkıh eseri olarak da kabul edilmektedir. Nitekim eser, dört Sünnî fıkıh mezhebinin görüşlerini aktardığı gibi İbrâhim en-Nehaî (öl. 96/714), Hasan-ı Basrî (öl. 110/728), Evzâî (öl. 157/774) Süfyân es-Sevrî (öl. 161/778), Abdullah b. Mübârek (öl. 181/797), Dâvûd ez-Zâhirî (öl. 270/884) ve diğer bazı müctehid âlimlerin görüşlerine de yer vermektedir.⁹⁰ Ancak yazarın Mâlikî mezhebine müntesib bir âlim olduğu düşünüldüğünde ChatGPT uygulamasının, eseri Hanbelî mezhebi mukâren fıkıh literatüründe zikretmesi isabetsiz görülmektedir. Çünkü bu eser, çalışmada dikkat edilen ilgili mezhep literatürüne uyumluluk kriteri ile bağdaşmazken doğruluk ve kapsamlılık kriterlerini karşıladığı söylenebilir.

2.4.5. *el-Fıkhü'l-İslâmî ve edilletuhu – Vehbe ez-Zühaylî*⁹¹

Hanbelî mezhebi de dahil olmak üzere dört mezhebin fikhî görüşlerini karşılaştırmalı olarak ele alan en kapsamlı eserlerden biridir. (ChatGPT)

Değerlendirme: ChatGPT uygulaması, bu eseri dört mezhep literatürü kapsamında her bir mezhep için ayrı ayrı zikretmiştir. Ancak eserin ilk geçtiği başlık olan "2.1.6. *el-Fıkhü'l-İslâmî ve edilletuhu – Vehbe ez-Zühaylî*" künyeli başlık ile eserin yer alması gerektiği Şâfiî mezhebi mukâren fıkıh literatürü bölümünde, "2.3.6. *el-*

⁸⁸ bk. Koca, "Ali b. Süleyman Merdâvî", 29/177.

⁸⁹ Ebü'l-Kasım Muhammed b. Ahmed b. Muhammed el-Kelbî el-Gırnâî İbn Cüzeyy, *el-Kavânînü'l-fıkhiyye fî telhîsi mezhebi'l-Mâlikiyye ve't-tenbîh alâ mezhebi's-Şâfi'iyye ve'l-Hanefiyye ve'l-Hanbeliyye*, thk. Muhammed İbn Saîd (Beyrut: Dâru İbn Hazm, 1434).

⁹⁰ Ahmet Özel, "İbn Cüzey", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1999), 19/406.

⁹¹ Zuhaylî, *el-Fıkhü'l-İslâmî ve edilletuhu*.

Fıkhu'l-İslâmî ve edilletuhu – Vehbe ez-Zühaylî" künyeli başlıkta⁹² değerlendirildiği için burada ayrıca zikretme gereği duyulmamıştır.

2.4.6. Mukâyeseli İslam Hukuku – Abdurrahman el-Cezîrî⁹³

Dört mezhebin fikhî görüşlerini karşılaştırarak detaylı bir analiz sunar. Hanbelî mezhebinin farkları açıkça gösterilmektedir. (ChatGPT)

Değerlendirme: Bu eser çalışmamızın "2.1.8. *Mukâyeseli İslam Hukuku* – Abdurrahman el-Cezîrî" künyeli başlığında değerlendirildiği için tekrar etmeye gerek görülmemiştir.⁹⁴

2.4.7. İslam Hukuku Metodolojisi – Muhammed Ebû Zehra⁹⁵

Hanbelî mezhebinin metodolojisini, usullerini ve diğer mezheplerle farklılıklarını karşılaştırmalı olarak inceler. (ChatGPT)

Değerlendirme: Eser, çalışmamızın "2.1.7. *İslam Hukukunda Mukâyeseli Mezhepler Tarihi* – Muhammed Ebû Zehra" başlığında değerlendirildiği için tekrar olmaması adına bir daha değerlendirilmesine gerek görülmemiştir.⁹⁶

2.4.8. Mukâyeseli Mezhep Araştırmaları – Ali Muhyiddin el-Karadâğî⁹⁷

Hanbelî mezhebinin fikhî görüşlerini diğer mezheplerle kıyaslayan akademik bir eserdir. (ChatGPT)

Değerlendirme: Eser, çalışmamızın "2.3.8. *İslam Hukukunda Mezhepler Arası Mukâyeseli Çalışmalar* – Ali Muhyiddin el-Karadâğî" isimli başlığında ele alındığı için tekrar olmaması için burada bir daha değerlendirilmesine gerek kalmamıştır.⁹⁸ Ancak ilgili başlıkta ifade edildiği gibi zikri geçen yazarın bu isimli bir eserinin bulunmadığını ve uygulamanın aktardığı bu bilginin halüsinasyondan ibaret olduğunu hatırlatmakta fayda vardır.

⁹² bk. makale metni "2.1.6. *el-Fıkhu'l-İslâmî ve edilletuhu* – Vehbe ez-Zühaylî"; "2.3.6. *el-Fıkhu'l-İslâmî ve edilletuhu* – Vehbe ez-Zühaylî".

⁹³ Cezîrî, *el-Fıkhu alâ mezâhibi'l-erbaa*.

⁹⁴ bk. makale metni "2.1.8. *Mukâyeseli İslam Hukuku* – Abdurrahman el-Cezîrî".

⁹⁵ Ebû Zehra, *İslam Hukuku Metodolojisi (Fıkıh Usûlü)*.

⁹⁶ Bk. makale metni "2.1.7. *İslam Hukukunda Mukâyeseli Mezhepler Tarihi* – Muhammed Ebû Zehra".

⁹⁷ Yapılan incelemeler neticesinde Muhyiddin el-Karadâğî'nin bu künye ile herhangi bir eseri olmadığı görülmüştür. Bu sebeple eserin künyesini zikretme imkânı söz konusu olmamaktadır.

⁹⁸ bk. makale metni "2.3.8. *İslam Hukukunda Mezhepler Arası Mukâyeseli Çalışmalar* – Ali Muhyiddin el-Karadâğî".

Sonuç

Hızla gelişen teknoloji sayesinde bilgiye ulaşmada birçok kolaylık ve yenilik sağlandığı ortadadır. Bu sebeple bilgiye ulaşma hususunda manuel arama ve bibliyometrik analiz gibi geleneksel yöntemlerin yerini hızlı bir şekilde yapay zekâyla desteklenen dijital yöntemlerin almaya başladığı gözlemlenmektedir. Günümüzde yaygın bir şekilde kullanıma geçen bir yapay zekâ uygulaması olan ChatGPT'nin, akademik çevrelere, bilgiye hızlı ve kolay erişimi açısından büyük katkılar sağladığı ifade edilmelidir. Ancak ChatGPT'nin ürettiği bilgilerin doğruluğu, kapsayıcılığı ve kaynağı gibi hususlarda azami derecede dikkatli olunmalıdır. Nitekim ChatGPT yapay zekâ modeline yaptırdığımız literatür taramasından yola çıkarak uygulamanın, halüsinasyonlar ve bilgi eksiklikleri gibi son derece ciddi sorunları ve eksiklikleri olduğu tespit edilmiştir. Ayrıca yapay zekânın, akademik araştırmalarda kullanımıyla ilgili "telif hakkı" ve "veri gizliliği ihlali" gibi etik sorunları da beraberinde getirdiği göz ardı edilmemelidir.

Türkçe, Arapça ve İngilizce dillerinde dört Sünnî fıkıh mezhebine dair "mukâren/mukâyeseli fıkıh literatürü"ne yönelik olarak ChatGPT-3.5 (OpenAI) yapay zekâ modeline yöneltilen dört ayrı komut (prompt) neticesinde, bahsi geçen uygulama toplamda 36 eser ismi zikrederek yanıt üretmiştir. Söz konusu eserler arasında yapılan inceleme neticesinde, aşağıdaki tabloda yer aldığı üzere 7 tanesinin çalışmamızda esas aldığımız doğruluk, kapsamlılık ve ilgili mezhep literatürüne uyumluluk kriterlerini karşıladığı tespit edilmiştir. Buna karşılık, 8 eserin ise bu kriterlerin hiçbirini sağlamadığı belirlenmiştir. Hatalı olduğu tespit edilen bu 8 eserden bir kısmının hem eser hem de müellif adlarının halüsinasyondan ibaret olduğu gözlemlenmiştir. Diğer bazı eserlerin ise mukâren fıkıh literatürüyle doğrudan bir ilgisinin bulunmadığı; bir kısmının da eser-müellif eşleştirmelerinde bariz hatalar barındırdığı görülmüştür. Diğer taraftan ChatGPT yapay zekâ uygulamasının mukâren fıkıh literatürü kapsamında sunduğu 21 eserin ise söz konusu kriterlere sadece kısmen uyumluluk gösterdiği anlaşılmıştır. Diğer bir ifadeyle uygulamanın aktardığı literatür bilgisinin azımsanmayacak bir kısmının eksik, hatalı ve yanlış bilgilerden oluştuğu söylenebilir.

ChatGPT'nin Konuyla İlgili Literatüre Dair Aktardığı Eserlerin
"Doğruluk, Uyumluluk, Kapsamlılık" Kriterlerine Uygunluk Tablosu:

Tam Uyumlu	Tam Uyumsuz	Kısmen Uyumlu
7	8	21
	Eser ve müelliften birine dair yapay üretim/gerçeğe aykırı bilgi (halüsinasyon) bulunması: 4	
	Mukâren fıkıh literatürüyle ilişkili olmaması: 3	

	Eser-müellif eşleştirme hatası: 1	
--	-----------------------------------	--

Dolayısıyla ChatGPT gibi yapay zekâ uygulamalarından birine tez veya benzer bir çalışma için literatür taraması yaptıracak olan bir araştırmacı, uygulama tarafından verilen bilgilerin kaynağını, doğruluğunu, kapsamlılığını ve ilgili literatürle uyumunu mutlaka tetkik ve teyit etmelidir. Diğer taraftan ChatGPT'nin kendisine yöneltilen komutlara hem klasik hem de modern eserlerden örnekler zikretmesi, uygulamanın performansı açısından olumlu bir yön olarak değerlendirilebilir. Bununla birlikte, yaptığımız literatür taramasında uygulamanın, mukâren fıkıh literatürünün tarihsel gelişiminde ilk örnekleri teşkil eden ve lüteratürde öncü konumda kabul edilen eserlerin neredeyse hiçbirine yer vermemiş olması, uygulamanın bu alandaki performansı açısından olumsuz bir gösterge olarak değerlendirilmelidir. Bu durum, “uygulama acaba ilk kaynaklara ulaşma hususunda yeterli imkân ve kabiliyete sahip değil midir?” sorusunu akıllara getirerek, uygulamanın kaynak veri tabanının istenilen seviyede olmadığını düşündürmektedir. Aynı şekilde uygulamanın literatür taraması içerisinde herhangi bir makaleye veya teze yer vermemiş olması da uygulamanın bilgi kaynaklarına ulaşma performansı açısından diğer bir eksikliktir. Yine uygulamanın verdiği cevaplarda hata ve yanlış bir bilginin bulunduğunu fark etmemiz üzerine uygulamaya “verdiğiniz cevaptan emin misiniz?” ya da “zikrettiğiniz eserin ilgili yazara ait olduğundan emin misiniz” gibi formatlarda promptlar yöneltince uygulamanın nadiren cevabının hatalı olduğunu kabul ettiği veya konu hakkında herhangi bir fikrinin olmadığını ifade ettiği gözlemlenmiştir. Çoğu zaman ise hatasında ısrar ettiği veya hatalı cevabı, bir başka hatalı cevap ile değiştirdiği görülmüştür. Uygulamanın yaptığı bazı hataların, bazen araştırmacının kendisine yönelttiği promptların formatlarından kaynaklanması mümkün olsa da tamamen bundan kaynaklanmasının söz konusu olmadığını ifade etmek gerekir. Uygulama ile ilgili tespit edilen ilgili zaaf ve hatalardan dolayı uygulamanın ürettiği verilerin, bilgi değeri ifade etmesi için mutlaka insan faktörünün devreye girerek üretilen yanıtların insan aracılığıyla kontrol edilip değerlendirmeleri gerekmektedir. Aynı şekilde yapay zekâ çıktılarının akademik alanda işlevsel olabilmesi ve sahîh bilgi değeri görmesi için denetim protokollerinin oluşturulması, halüsinasyon türü üretimlerin yazılım filtreleriyle ayıklanması, kaynak güvenilirliğinin bibliyometrik yöntemlerle doğrulanması ve araştırmacıların yapay zekâ okuryazarlığını artıracak eğitim programlarının uygulanması gerekmektedir. Zikredilen hususların yanı sıra yapay zekâyâ sık sık müracaat edilmesi hâlinde insanın bilgi ve beceri kaybına uğraması gibi ciddi bir riskle karşı karşıya kalınacağı da göz ardı edilmemelidir. Son olarak, yapay zekâ yardımı ile ortaya konulan bir literatür taramasının veya herhangi bir çalışmanın, araştırmacının kendi özgün çalışması sayılamayacağı gibi birçok yönden hatalı ve yanlış bilgiler içermesi sebebiyle de ciddi etik kaygılar barındırdığının bilincinde olunmalıdır.

Kaynakça/References

- Aybakan, Bilal. "Ebû İshak eş-Şîrâzî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 39/184-186. İstanbul: TDV Yayınları, 2010.
- Aybakan, Bilal. "el-Mühezzeb". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 31/517-519. Ankara: TDV Yayınları, 2020.
- Aybakan, Bilal. "el-Üm". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 42/298-300. İstanbul: TDV Yayınları, 2012.
- Aybakan, Bilal. "el-Vecîz". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 42/587, 588. İstanbul: Diyanet Vakfı Yayınları, 2012.
- Aykul, Abdulmuid vd. "İslâm Ceza Hukuku Özelinde Değerlendirilmesi". *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 24/3 (31 Aralık 2024), 193-212.
- Câsim, Leys Suûd. "İbn Abdülber en-Nemerî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 19/269-272. İstanbul: TDV Yayınları, 1999.
- Cebeci, İdris. *İbn Rüşd'ün Fıkıh Anlayışında Usûl Furû İlişkisi*. İstanbul: Kitâbî, 2025.
- Cezirî, Abdurrahmân b. Mahmûd. *el-Fikhu alâ mezâhibi'l-erbaa*. 5 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 2. Basım, 1424.
- Çavuşoğlu, Ali Hakan. "el-Müdevvenetü'l-Kübrâ". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 31/469-472. Ankara: TDV Yayınları, 2020.
- Çelik, Ahmet Faruk. "Yapay Zekâ Teknolojilerinin Fetva Hizmetlerine Potansiyel Katkıları: DİB Fetva Hizmetleri Özelinde Bir İnceleme". *Dergiabant* 13/1 (Mayıs 2025), 85-96.
- Dede, Nusret. *İbn Kudame'nin el-Muğni Adlı Eserinde Usul-u Fıkhın Kullanımı*. İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2012.
- Demir, Halis. "Hanefi Mezhebinde Hilaf Literatürü". *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 19/2 (Aralık 2015), 111-145.
- Ebû Zehra, Muhammed. *İslâm Hukuku Metodolijisi (Fıkıh Usûlü)*. çev. Abdulkadir Şener. Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, ts.
- Ebu'l-Hâcc, Sâlih Muhammed Sâlim. "Menâhicü'l-ulemâi fî't-te'lîfi fî fikhi'l-mukâren". *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 17/32 Aralık (2015), 139-169.
- Garyânî, Sâdık Abdurrahmân. *Müdevvenetü'l-fikhi'l-Mâlikî ve edilletuh*. 5 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Reyyân, 1423.
- Gazzâlî, Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Ahmed. *el-Vecîz fî fikhi mezhebi'l-İmâmi's-Şâfiî*. thk. Târik Fethî. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1425.

- Gelgeç, Sevim. "'Siyasal Tefsirin Ortaya Çıkışı' Başlıklı Bir Çalışmada Yapay Zekâ Modellerinin Literatür Tarama Performansı: ChatGPT Özelinde". *Atebe Dergisi/Journal of ATEBE* 13 (Haziran 2025), 42-62.
- Hirâkî, Ebu'l-Kâsim Ömer b. Hüseyin b. Abdullâh. *Metnü'l-Hirakî alâ mezhebi Ebî Abdillâh Ahmed b. Hanbel*. Tantâ: Dâru's-Sahâbe, 1413.
- İbn Cüzeyy, Ebû'l-Kâsim Muhammed b. Ahmed b. Muhammed el-Kelbî el-Gırnâtî. *el-Kavânînü'l-fıkhiyye fî telhîsi mezhebi'l-Mâlikiyye ve't-tenbîh alâ mezhebi's-Şâfiyye ve'l-Hanefiyye ve'l-Hanbeliyye*. thk. Muhammed İbn Saîd. Beyrut: Dâru İbn Hazm, 1434.
- İbn Kudâme, Ebû Muhammed Muvaffakuddîn Abdullâh b. Ahmed b. Muhammed el-Cemmâilî el-Makdisî. *el-Muğnî*. thk. Abdullâh et-Türkî. 15 Cilt. Riyâd: Dâru Âlemi'l-Kutub, 1417.
- İbn Rüşd el-Hafîd, Ebu'l-Velîd Muhâmmmed b. Ahmed el-Kurtûbî. *Bidâyetü'l-müctehid ve nihâyetü'l-muktesid*. 4 Cilt. Kâhire: Dâru'l-Hadîs, 1425.
- İbn Tâhir, Habîb. *el-Fikhu'l-Mâlikî ve edilletuh*. Beyrut: Müessetü'l-Me'ârif, 5. Basım, 1428.
- Kallek, Cengiz. "Bidâyetü'l-müctehid". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 6/133. İstanbul: TDV Yayınları, 1992.
- Kallek, Cengiz. "Cezîrî Abdurrahman b. Muhammed". 7/512. İstanbul: TDV Yayınları, 1993.
- Kallek, Cengiz. "el-Hidâye". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 17/471. İstanbul: TDV Yayınları, 1998.
- Kâsânî, Alâuddîn Ebû Bekr b. Mes'ûd b. Ahmed. *Bedâi'u's-sanâi' fî tertibi's-şerâi'*. 7 Cilt. Mısır: Matbaatu Şerîketi'l-Matbûâtî'l-İlmiyye, 1327.
- Kılıç, Muharrem. *İbn Rüşd'ün Hukuk Düşüncesi (Tarihi Siyasal Hukuksal ve Felsefi Bağlamda Bir Analiz)*. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2005.
- Koca, Ferhat. "Ali b. Süleyman Merdâvî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 29/177. Ankara: TDV Yayınları, 2004.
- Koca, Ferhat. "Muvaffakuddin İbn Kudâme". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 20/139-142. İstanbul: TDV Yayınları, 1999.
- Köse, Saffet. "Muhammed Ebû Zehre". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 30/517-520. Ankara: TDV Yayınları, 2020.
- Mâlik, Ebû 'Abdillâh Mâlik b. Enes b. Mâlik b. Ebî 'Âmir el-Asbahî el-Yemenî el-Medenî. *el-Müdevvene*. 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1415.

- Merdâvî, Ebû'l-Hasen Alâüddîn Alî b. Süleymân b. Ahmed. *el-İnsâf fî marifeti'r-râcih mine'l-hilâf alâ mezhebi'l-İmâmi'l-mübeccel Ahmed b. Hanbel*. thk. Muhammed Hâmid el-Fakîh. 12 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, 1334.
- Merğînânî, Alî b. Ebî Bekr Ebu'l-Hasen Burhâneddîn. *el-Hidâye fî şerhi bidâyeti'l-mübtedî*. thk. Yûsuf Tallâl. 4 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, ts.
- Muhammed Ebû Zehra. *İslam'da Siyâsî, İtikâdî ve Fıkhi Mezhepler Tarihi*. çev. Abdülkadir Şener vd. İstanbul: Hisar Yayınevi, 2022.
- Nail Okuyucu. "Nevevî'nin Yarım Kalmış 'Magnum Opus'u: el-Mecmû' Şerhu'l-Mühezzeb". *İslam Tetkikleri Dergisi* 14/1 (2024), 59-87.
- Nemerî, Ebû Ömer Cemâlüddîn Yûsuf b. Abdillâh b. Muhammed b. Abdilberr. *el-İstizkârü'l-câmi' li-mezâhibi fukahâ'i'l-emsâri ve ulemâ'i'l-aktâr fî mâ tedammenehü'l-Muvatta' min me'âni'r-rey ve'l-âsâr*. thk. Sâlim Muhammed Atâ. 9 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1421.
- Nemerî, Ebû Ömer Cemâlüddîn Yûsuf b. Abdillâh b. Muhammed b. Abdilberr. *el-Kâfi fî fıkhi ehli'l-Medîne*. thk. Muhammed Muhammed Ahîd. 2 Cilt. Riyâd: Mektebetü'r-Riyâd el-Hadîse, 2. Basım, 1400.
- Nevevî, Ebû Zekeriyyâ Yahyâ b. Şeref b. Mürî. *el-Mecmû şerhu'l-Mühezzeb*. 9 Cilt. Kâhire: İdâretü't-Tibâatu'l-Munîriyye, 1344.
- Özel, Ahmet. "İbn Cüzey". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 19/406-407. İstanbul: TDV Yayınları, 1999.
- Özen, Şükrü. "el-Hilâf". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 17/527-538. İstanbul: TDV Yayınları, 1998.
- Peker, Semra. "Ebû İshâk eş-Şîrâzî ve en-Nüket fî'l-mesâil'il-muhtelef fihâ beyne's-Şâfiî ve Ebî Hanîfe İsimli Kitabı". *Tokat İlmiyat Dergisi* 10/1 (Haziran 2022), 358-392.
- Serahsî, Ebû Bekr Şemsü'l-eimme Muhammed b. Ebî Sehl Ahmed. *el-Mebsût*. thk. Heyet. 31 Cilt. Mısır: Matbaatü's-Saâde, ts.
- Şâfiî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İdrîs b. Abbâs. *el-Ümm*. 5 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 3. Basım, 1403.
- Şîrâzî, Ebû İshâk Cemâlüddîn İbrâhîm b. Alî b. Yûsuf eş-. *el-Mühezzeb fî'l-fıkhi's-Şâfiî*. thk. Zekeriyyâ Umeyrât. 3 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1416.
- Şîrâzî, Ebû İshâk Cemâlüddîn İbrâhîm b. Alî b. Yûsuf eş-. *en-Nüket fî'l-mesâil'il-muhtelef fihâ beyne's-Şâfiî el-Muttalibî el-Hâşimî ve beyne Ebî Hanîfe*. thk. Zekeriyyâ Abdurrezzâk el-Mısırî. 4 Cilt. Beyrut: Dâru'r-Risâleti'l-Âlemiyye, ts.

- Şîrâzî, Ebû İshâk Cemâlüddîn İbrâhîm b. Alî b. Yûsuf. *Muhtasar fî mâ İhtelefe fîhi Ebû Hanîfe ve's-Şâfiî*. thk. Ahmed Numân Onur. 2 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, ts.
- Tekin, Abdulbaki. *Serahsî'nin el-Mebsût İsimli Eserinde İmam Şâfiî'ye Yönelik Atıfların Tespit ve İncelenmesi (Aile Hukuku Özelinde)*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2022.
- Ubeydî, Hammâdî. *İbn Rüşd ve ulûmu's-şerî'ati'l-İslâmiyye*. Dimeşk: Dâru Vahyi'l-Kalem, 1434.
- Ünal, Halit. "Bedâ'î'u's-sanâî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 5/294. İstanbul: Diyanet Vakfı Yayınları, 1992.
- Ünal, Sevim. "İbadetlerle İlgili Fetvalar ve Yapay Zekâ Uygulamaları: Karşılaştırmalı Bir Analiz". *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 24/3 (Aralık 2024), 161-192.
- Yaman, Ahmet. "Kenzü'd-Dekâik". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 25/261-262. Ankara: Diyanet Vakfı Yayınları, 2022.
- Yıldız, Rifat. *İbn Abdülber ve Fıkıhî Kişiliği*. Diyarbakır: Dicle Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2015.
- Yılmaz, Muhammet. *Muhammed Ebû Zehre ve Zehretü't-Tefâsîr İsimli Tefsirindeki Metodu*. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2010.
- Zeylaî, Ebû Muhammed Fahrüddîn Osmân b. Alî b. Mihcen b. Yûnus es-Sûfi el-Bârîî. *Tebyînü'l-hakâik şerhu kenzi'd-dekâik*. Kâhire: el-Matbaatü'l-Kübrâ el-Emîriyye, 1313.
- Zuhaylî, Vehbe. *el-Fikhu'l-İslâmî ve edilletuh*. 10 Cilt. Dimeşk: Dâru'l-Fikr, 4. Basım, ts.

